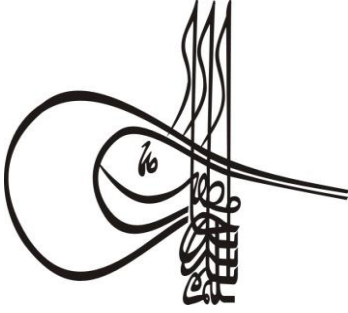

Turkish Studies

Volume 13/3, Winter 2018, p. 843-864

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12950>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Ocak 2018

✓ Accepted/Kabul: Mart 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Murat KAYACAN - Yrd. Doç. Dr. Ahmet ABAY – Yrd. Doç. Dr. Emrullah ÜLGİN

This article was checked by iThenticate.

KUR'AN'DA BENZETMELERİN DİLİ

Fikret GEDİKLİ*

ÖZET

Bu makale, yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de dinî emirleri, olayları ve ilgili ortamlarda yer alan insanların tutum ve davranışlarını anlatırken yer verdiği benzetmelerin ifade ettiği hakikatler üzerinde duracaktır. Kur'an'da dinî emirler, olaylar ve davranış biçimleri üzerinden ifade edilen hakikatlerin anlaşılmasında benzetmelerin anlama katkısı, dil ve üslup özellikleri ele alınacaktır. Bu doğrultuda Kur'an'ın, bahsi geçen hususları anlatırken hangi konularda ve nasıl benzetmeler yaptığının değerlendirmesi yapılacaktır. Dini emirlerin açıklanması sadedinde ortaya konan bu benzetmelerin Kur'an-ı Kerim'de varoluş sebebi; bunların tevhide dirençli ilgili muhatap kitlelerin tutum ve davranışlarının değişimi üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Yine nüzul döneminde ve tarihin belli dönemlerinde, özellikle ilgili toplumlara veya gruplara kendi inanç ve düşünce biçimlerini dayatma arzusunda olanlara yönelik olmak üzere benzetmelerin ana istikametinin ne olduğu üzerinde durulacaktır. Yapılan bu benzetmelerin, olayların ve davranışların meydana geldiği dönemde ne anlama geldiğine yönelik olarak klasik tefsir müktesebâtı ve son dönem kimi tefsir çalışmaları esas alınacaktır. Müfessirlerin benzetmeleri anlamlandırmaları ve bunların daha çok hangi konularda yer aldığı hususu tespit edilerek benzetmenin ilgili ayete ve bağlama kattığı anlam zenginliği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu benzetmelerin anlaşılabilmesi, ilgili dönemin kültür ve davranış kodlarıyla mukayyet mi; yoksa bu benzetmelere muhatap olan ya da olacak olan herkesin ilave bir bilgiye ihtiyaç hissetmeden anlayabileceği gerçeklikler mi olduğu hususu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dolaylı Anlatım, Benzetme, Benzerlik, Zıtlık.

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kiraat ABD, el-mek: fikretgedikli@gmail.com

LANGUAGE OF SIMILES IN THE QUR'AN

ABSTRACT

This article will focus on the truths of similes expressed by God about religious orders, some events, the attitudes and behaviors of the people in those events in the Holy Qur'an. Significance of similes, language and wording styles will be discussed in understanding the truths explained through events and behavior style. In this direction, this article will also be evaluated which subjects made on similes while the Qur'an tells some truths, events and human behaviors. The reason for the existence of similes made for the explanation of religious orders in the Qur'an will be investigated. Effect of similes on the change of attitudes and behaviors of related masses will be evaluated. Again it will be focused on what is the main direction of the similes during the period of Qur'an sent and certain periods of history about especially those in need to impose their idea and belief in the relevant communities or groups. Understanding of these similes made in the Qur'an, classical tafsir and some modern period tafsir studies will be taken as basis what it means in the period when events took place. Meaning of similes explained by commentators will be tried to be revealed in which subjects, in what contexts and the meaning richness added by similes to the relevant verses. In addition, understanding of similes will be evaluated whether they are limited with culture and behavior codes of the relevant period or facts that anyone who is or will be in contact with these similes can understand without feeling an extra need for information.

STRUCTURED ABSTRACT

It is clear that the similes made by telling some events with the help of the attitudes and the behaviors of people in the Qur'an are made for the better understanding of religious truths. In this sense, we say that the similes are made for comparison in more general terms between muslim and heretic or hypocrite, or between faith and infidelity. We see that they are in uneven way such as to see, not to see; to hear and not to hear; to talk or not to talk; corrective or defeatist; dirty or clean; to suffer punishment or not to suffer punishment; the most indurabele one of the houses. In this context, despite having their abilities, those who do not use their ability in the direction of the orders of the Qur'an are considered blind, deaf and dumb and they are even likened to dead people. In a general sense, we can say that the reason why all of these similes are made is to reveal the difference between faith and heretic. In order to put this difference by the help of similes, we can say that the related truth or problem is explained by starting from close matters rather than the faraway ones. That is, any truth, a problem-based or non-equilibrium comparison can be expressed in connection with the abstract field, but the power of the similes will increase when starting from concrete, close reasons by referring to distant causes. Despite the continuation of this world that is the why following concrete simulations Almighty Allah speaks of the reasons of the Hereafter likely to be able to perceived as distant by man.

On the other hand, it can be expressed that the similes address understanding capacities of masses. At same time it can be said that similes are the explanatory character of the cultural background of the relevant period. However, when you look at the narrations and comments as intended for richness of the senses for the verses and contexts at the events and behaviours periods it must be stated that it is the reality everyone can understand rather than not being registered with the culture and conduct codes of the relevant period and the reality everyone can understand. It is necessary to emphasize that increasingly sharpening in the clearing of faith and infidelity and trying to find so-called justificatin according to the nature of the crimes committed by the disbelievers, similes in the Qur'an rational and average right minded and disposition all understanding and perception level at the same time addressed to the sociology of society.

It is fixed with the statements of the Qur'an that similes are one of the best ways to express Qur'anic facts especially in response to the fact that certain occupiers in the society imposed their own solutions in the period when the Qur'an sent. It is also clear that this is through similes especially for a mass that has gone beyond being an object of necessity for themselves (see: *The Ant* 27/33) with the knowledge to prove that the thing concerned is not analytically correct. However, it should also be noted that the element determines the main direction of the similes in response to key ideas and allegations of relevant identities for a mental structure in which tactical interests are foregrounded for the efforts to maintain the ideology and cultural identities. There is no doubt what main idea and the claims organize, at the same time thought that caused this even is based faith and heretic struggle. Similes express in the most beautiful way the situation buried in the minds of their own minds or groups no religious orders are found to be healthy, since those who do not agree with the Qur'anic truths are gradually opening the gap between their own thought worlds and religious truths. Nevertheless, the attitude towards religious truths has not changed much, are not in the weakness of the power of the similes but it is necessary to look at the strength of the corresponding masses against the faith. Besides, because similes are effective elements in understanding the revelation, that their understanding can be compromised with the terms of the relevant period will also create a situation contrary to its universality. That some elements can be understood and requires some technical knowledge do not change the truth.

Keywords: Indirect speech, Simile, Similarity, Contrast.

Giriş

Belâgat ilminin önemli konularından sayılan teşbih, kapalı olan bir manayı açık hale getirmek ya da bir şeyi, özelliği olan başka bir şeye katmak şeklinde ifade edilmektedir. (Zerkeşî, 1990: 3/467) Bu tanımla birlikte onun, daha az değerli olanın, değerli olana benzetilmesi olan övgü; değerli olanın daha az değerli olana benzetilmesi biçiminde ifade edilen yergi/zem şeklinde bir kaidesinden de bahsedilmektedir. Zira yergi, değer açısından en düşüğe; değerli olan da daha az değerli olana hamledilmek suretiyle elde edilmektedir. (Suyûtî, 1988: 3/128) Benzetmede her iki tarafta yani hem benzeyen hem de kendisine benzetilende bulunması gereken benzeme yönünün, ilke bakımından benzetilen unsurda daha güçlü ve daha meşhur olması gerekir. Ancak bu sayede benzeme vasfında daha zayıf durumdaki benzeyen unsura güç nakli sağlanır ve onun vurgulanmak

istenen niteliği daha güçlü bir açıklamaya kavuşur. Ayrıca benzetmede iki tarafta da bulunması gereken ve aralarında benzetme ilgisinin kurulmasını sağlayan ortak vasfın (vech-i şebih) ne olduğunun belirlenmesi de önemli bir konudur. (Durmuş, 2011: 40/553,554) Bu bağlamda çalışmamızda övgü ve yergi, diğer bir deyişle müspet ve menfi benzetme içeren ayetler konu edilecektir. Çalışmamızda, Kur'an'da yer alan benzetmelerde hangi teşbih kaidelerinin câri olduğu; benzetmelerin müfret mi yoksa mürekkep mi olduğu; hangi tür teşbihe girdiği konularından ziyade Kur'an'da çeşitli vesilelerle ifade edilen benzetmelerin anlamı, bunların ayetin manasına katkısı, benzetmelerin üslubu ve bunların daha çok hangi konularda yapıldığı hususu incelenecektir. Benzetmelerin ilgili dönemde ne anlama geldiğine ilişkin olarak ise daha çok klasik tefsir kaynakları ve son döneme ait bazı tefsirler esas alınacaktır.

Bu konuda daha çok farklı olmak üzere, kısmen de benzer açılardan yaklaşılarak değişik değerlendirmelerin yapıldığı çeşitli seviyelerde çalışmaların varlığından bahsedebiliriz. Yapılan bu akademik çalışmalar, genel olarak iki grupta değerlendirilebilir. Birinci grup, belâgat konularıyla beraber Kur'an'da teşbih ve temsil konularının ele alındığı çalışmalardır. Bunlar; teşbihte belâgat ve istiare, cahiliye şiirinde teşbih, edatlarına göre Kur'an'ın teşbihleri, Kur'an'da hakikat, mecaz ve istiare, başlıca istiare türleri ve diğer yönlerden Kur'an teşbihlerini ele alan çalışmalardır. (Durmuş, 1988) Kur'an'da münafıklarla ilgili temsil ve teşbihlerin ele alındığı çalışmada da nifak ve münafık kavramları, münafıklığın ortaya çıkışı, münafıkların psikolojik, sosyal ve inançla ilgili özelliklerine; onlarla ilgili teşbih ve temsillere yer verilmiştir. Münafıklarla ilgili temsil ve teşbihlerin çarpıcı, yer yer dehşet ve ürperti hali oluşturduğundan; bunların yer aldığı ayetlerin, münafıkların psikolojisini, ruh halini etkili şekilde anlatan, bu konuda insanları bilgilendiren ayetler olduğundan bahsedilmiştir. (Genç, 2010: 100,101) Yine benzer bir yöntemi olduğu değerlendirilebilecek diğer çalışmada ise Kur'an'da münafıklarla ilgili temsil ve teşbihler ele alınmış; kâfirlerin psikolojik yapıları, amel ve akıbetleriyle ilgili ayetlerdeki teşbih ve temsiller maddeler halinde verilmiş ve onlarla ilgili eğitsel sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. Benzetmeler üzerinden yapılan anlatımın Kur'an'ın en çok tercih ettiği üslûp özelliği olduğu; akılda kalıcılığı sayesinde Kur'an'ın mesajının daha net ve tesirli bir şekilde anlaşılmış olabileceğine yönelik yorumlar yapılmıştır. Ayrıca teşbih ve temsillerin çizim ve görsel teknikler kullanılarak da insanların istifadesine sunulması önerilmiştir. (Sevim, 2015: 104,105)

İkinci grup çalışmalar daha çok belâgat ve teşbih konularının öne alındığı çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda zikredilebilecek çalışmalarda ise örneğin Kur'an'ın anlaşılmasında 'teşbihî dil' konusu ele alınmış; Kur'an'ı okuma veya yorumlama biçimlerinden bahsedilmiş; aynı zamanda belâgat ve beyân ilminin bir terimi de olan 'teşbihî dil'i Kur'an'a uygulayanların kimler olduğu ve anlayışlarının ne olduğu konusu işlenmiştir. Bu anlayışın olumlu veya olumsuz yönleri ortaya konularak ele alınan biçimiyle 'teşbihî dil' kuramının tam ters istikamette tenzihî dil anlayışı geliştirdiği yorumu yapılmıştır. Müşâhede edilemeyen gayb âleminin ve varlıklarının, müşâhede edilen varlık ya da durumlarla anlatabilme gayreti olan 'teşbihî dil'in temel mantığı üzerinde durulmuştur. (Rahman, 2015: 156,161) Diğer bir çalışmada da Arap belâgatının önemli sanatlarından olan teşbih ve mecaz konusu, klasik eleştiri ve belâgat kaynakları esas alınarak işlenmiştir. Arap edebiyatının klasik dönemlerinde şiir, nesir ve edebiyatın söz sanatlarının etkisi altına girdiği, bu dönemlerde ve hatta modern döneme kadar içeriğin biçime feda edildiği, söz sanatlarının edebi ürünler için araç olmaktan çıkarıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca günümüzde teşbih ve mecaz kavramları için modern perspektifler geliştirebilmenin hemen hemen imkânsız olduğu ve dolayısıyla yeni açılımlara müsait olmayan yapıya sahip oldukları yorumu yapılmıştır. (Kızıklı, 1997: 87,88) Başka bir çalışmada ise teşbihin gayesi, teşbihin özellikleri izah edilerek ayetlerde geçen teşbih örnekleri ve edatları hakkında bilgi verilmiştir. Kur'an'da yer alan teşbihlerin gerçek boyutlarıyla ve tüm anlamlarıyla muhatapları tarafından anlaşılabilirliği; ancak uzmanların anlayabileceği kimi benzetmelerin de var olduğu; darb-ı mesellerin de aslında birer teşbih olduğu ve Kur'an'daki

teşbihleri, mecaz yerine bir hakikat olarak okumanın doğru olacağı şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. (Aydın, 2001:88-109) Kur'an deyimlerinde teşbihin temel özelliklerinin konu edildiği çalışmada da teşbihin, Kur'an'ın etkili anlatımına ne tür katkısı olduğu araştırılmıştır. Bu kapsamda Kur'an teşbihinin gayesi, etkisi, çeşitleri ve Kur'an deyimlerinde teşbihin temel özellikleri aktarılmış; sonuç olarak teşbih sanatının, Kur'an'ın deyimssel anlatımında önemli bir yere sahip olduğu ifade edilmiş ve Kur'an'ın etkili anlatım üslubunu, büyük oranda teşbihe borçlu olduğu yorumu yapılmıştır. (Bilgin, 2016; Koçak, 2007: 342-365) Teşbih retoriği açısından Kur'an'ın evrenselliğinin işlendiği diğer bir çalışmada da Kur'an'daki teşbihlerin pek incelenmemiş bir yönü olarak ifade edilen evrensellik konusu ele alınmıştır. Bu kapsamda evrensellik kavramı, dil, retorik ve belâgat, anlam ve anlama, teşbih ve retorik değeri ve teşbihin amacı belirtilmiştir. Ayrıca Kur'an'dan bazı teşbih örnekleri verilerek Kur'an'da geçen teşbih öğelerinin hepsinin evrensel olup, tarihsel veya yöresel olmadığı ifade edilerek ulaşılan sonuç maddeler halinde verilmiştir. (Arslan, 2007: 15-40) Son olarak bu grupta Kur'an-ı Kerim'in maksatlarının yorumlanmasında, teşbih ve belâgat konuları ele alınmıştır. Teşbihin Kur'an nassına kattığı manevi kıymetine, onun gaye değil vesile olduğuna işaret edilmiş ve ayetlerden buna dair örnekler verilmiştir. (Demirdöven ve Alomirat, 2007: 136-180)

Kur'an'da benzetme içeren müstakil ayetler de bu alanda konu edilmiştir. Örneğin, "Kadınlarınız sizin tarlalarınızdır..." (el-Bakara 2/223) ayeti ele alınmış; teşbihten hareketle Kur'an'ın kadına hakaret ettiğini, onu küçülttüğünü iddia etmenin tutarsızlığına; böylesi iddia ve yorumların art niyetin, cehaletin ve körü körüne düşmanlığın neticesi olduğuna yönelik yorumlar yapılmıştır. (Aydar, 1998: 55,56; Seyithanoğlu, 2017; Abay, 2017)

Çalışmamızda, Kur'an-ı Kerim'de benzetmelerle ilgili olduğunu düşündüğümüz ayetler, içeriklerine göre gruplandırılarak, üç başlık altında ele alınacaktır.

1. İnsanın Fizikî Bazı Eksiklikleri Üzerinden Yapılan Benzetmeler

İnsanın tutum ve davranışını, olayların iç yüzünü ve gerçek sebeplerini anlamada benzetmelerin güçlü imkânlar sunduğu hususunda şüphe yoktur. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim çeşitli gerekçe ve sebeplerle benzetmeler yapmaktadır. Örneğin Kur'an, nifak ve fitne, şırk, örümceğin hali, pis ile temiz, göğün kapılarının açılması, iyi ve kötü belde gibi çok farklı alanlarda yaptığı gibi körlük, sağırlık ve dilsizlik gibi insanın kimi fizikî eksiklikleri üzerinden de birçok ayette benzetme yapmıştır. Diğer benzetmelere nazaran, farklı bağlamlarda çok zikredilmesi dolayısıyla bu başlık altında 'körlük, sağırlık ve dilsizlik' üzerinden yapılan benzetmelere daha çok yer ayırmanın yararlı olacağını düşünüyoruz. Bu benzetmelerin ne anlama geldiğine ve hangi dinî hakikatin ifadesini muhkem hale getirmek için yapıldığına yönelik rivayetlere ve yorum mükteşabatına baktığımızda ise şu hususların dile getirildiğini ifade edebiliriz: Örneğin "Görenle görmeyen bir olmaz, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan ile kötülük yapan da bir değildir. Ne kadar kıt düşünüyorsunuz!" (el-Mümin 40/58) ayetinde kör ile gören üzerinden salih müminler ile kötülük yapan kâfirler arasındaki eşitsizliğe dikkat çekilmiştir. (Derveze, 1383: 4/390) Ayette yer alan 'görenle görmeyen bir olmaz' ifadesinin manası, yani başında ve sonunda hakk'ı tanımaz olan kör kalpli ile hakk'ı bilen, ilim ve basiret sahibi eşit olmaz, demektir. Dolayısıyla ilmi olup da gereğiyle amel etmeyenler ve görüp de görmezlikten gelenler, görmeyen hükmündedir. (Yazır, 1971:6/4176) Bu ayetin öncesinde yer alan "Göklerin ve yerin yaratılması elbette ki insanların yaratılmasından daha büyük bir olaydır; ancak insanların çoğu bunu bilmez." (el-Mümin 40/57) ayetinde ifade edilen 'insanların çoğu', öldükten sonra dirilmeyi kabul etmeyen Mekkelilerin oluşturduğu inkârcı topluluktur. (Mukâtil, Trz: 3/189) Bunlar, göklerin ve yerin yaratıcısının Allah olduğunu kabul eden; aynı zamanda bu yaratmanın zorunlu olarak insanları yaratmaktan daha zor olduğunu da bilen topluluktur. Neticede bunlara düşen, gökleri ve yeri yaratmaya kadir olanın, yarattığı insanı yeniden yaratabilme kudretine sahip olduğunu da kabul etmeleridir; çünkü bu, zorunlu olarak aklın kabul etmesi gereken bir delildir. Dolayısıyla kâfirlerin Allah'ın ayetleri hakkında delilleri olmadan sırf

haset, cehalet, kibir ve taassupla hareket ettikleri açıktır. Yüce Allah, bu çelişkiyi ortaya koymak için ‘açık delil getirenle körü körüne hareket eden bir olur mu?’ anlamına gelen ‘Görenle görmeyen bir olmaz.’ beyanının hemen sonrasında ‘İman edip güzel iş yapanlarla kötülük yapan bir olmaz.’ buyurmuştur. Bunlardan birincisiyle, âlimle câhil; ikincisiyle de dinen güzel iş yapanla kötü iş yapan arasındaki farka dikkat çekilmiştir. (er-Râzî, Trz: 27/526) Ayrıca öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlerin tavırlarından mülhem olarak kör olanın kâfir, görenin müslüman ya da görenin hidayete eren, kör olanın ise dalâlete düşen kimseler olduğuna yönelik yorumlar da yapılmıştır. (Mukâtil, Trz: 3/189; el-Kurtubî, 1988: 15/325)

Yüce Allah birliğinin ve ulûhiyyetinin; risaletin ve nübüvvetin açık kanıtlarını ve yine muhtemelen öldükten sonra dirilmenin delillerini inkâr edenlerle ilgili olarak (Mâturîdî, 2005: 4/80,81) şöyle buyurmaktadır: *“Ayetlerimizi yalanlayanlar, karanlıklar içinde kalmış sağırlar ve dilsizlerdir. Allah kimi dilerse onu şaşırtır; dilediği kimseyi de doğru yola iletir.”* (el- En’âm 6/39) Ayette bahsi geçen kişiler, göz ve dil nimetinin değerini bilmedikleri için yüce Allah, onlardan bu nimetleri kaldırdığını beyan etmektedir. Şöyle ki Allah bu kimselere göz, kulak ve dil nimetleri verirken bu yeteneklerini kullanma kabiliyeti vermemesi düşünülemez. Zira onlar bu yetenekleriyle, cenâb-ı Hakk’ın elçileri vasıtasıyla kendilerine ilettiklerini dinleyecek; düşünecek ve konuşabileceklerdir. Bunları yapmadıkları için sağır, dilsiz ve kör konumundadırlar. Bu kimselerin ‘karanlıklar içerisinde kalmış olmaları’ ise hem cehalet ve küfür; hem de kulak ve göz karanlığı içerisinde olma hallerini ifade etmektedir. (Mâturîdî, 2005: 4/81) Benzer şekilde, kulak ve göz yeteneklerinden yararlanmayı beceremeyen münafıkların da “sağır, dilsiz ve kör oluşlarından” (Bkz: el-Bakara 2/18) bahsedilmektedir. (Mâturîdî, 2005: 1/395) Hatta yapılan daveti kabul etmemelerinden ötürü bunlar ölümlere benzetilmiştir. *“(…) Ölümlere gelince, Allah onları diriltecek, sonra da O’na döndürülecekler.”* (el- En’âm 6/36) Tâbiinden olan Hasan-ı Basrî (ö.728) ve Mucâhid (ö.723), ayetteki ‘ölüler’ den maksadın, hiçbir delile kulak asmayarak hak ve hakikati kabul etmeyen kâfirler, olduğunu ifade etmişlerdir. (Kurtubî, 1988: 6/418) Dolayısıyla ayette bahsi geçenler, cehalet ve anlayışsızlık yönüyle karanlıklar içinde kalmış olan sağır ve dilsiz benzeyenler olarak te’vil edilmiştir. (et-Taberî, 1968: 11/350)

Yine cenâb-ı Allah, cehaletleri sebebiyle müşrikleri sağır, dilsiz ve düşünemeyenlere benzetmektedir: *“Ey iman edenler! Allah ve Resulüne itaat edin, söylediklerini işittiğiniz halde ondan yüz çevirmeyin. Duymadıkları halde ‘duyduk’ diyenler gibi de olmayın. Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları, sağır, dilsiz ve düşünemez olanlarıdır.”* (el-Enfâl 8/20-22) Sûre’nin 22. ayetinde geçen ‘devâb’ kelimesiyle yüce Allah müşrikleri, cehaletleri ve kendilerine söylenen şeylerden faydalanmaktan uzak olmaları sebebiyle hayvanlara benzetmiş; bundan dolayı da onları ‘sağır, dilsiz ve aklını kullanamayanlar’ olarak ifade etmiştir. Bunların Kureyş kabilesinin ana kollarından olan Abduddâr oğullarından kâfir bir grup veya müşriklerden bir grup olduğu rivayet edilmiştir. (er-Râzî, Trz: 13/460) Çünkü bunlar [dinin emirlerine dair] hiçbir şey işitmemiş gibi Kur’an’ı ve nübüvveti inkâr etmişlerdir. (en-Nesefî, 1984: 1/416) Daha sonra cenâb-ı Hak bu defa (Kurtubî, 1988: 8/30) onları ‘kendi katında canlıların en kötüsünü, inkâr eden ve bir daha da imana gelmeyenler’ (el-Enfâl 8/55) şeklinde tanımlamaktadır. Onları canlıların en kötüsü olarak kabul etmektedir; zira onlar ayetleri işitmiş, anlamış; fakat buna iman etmemişlerdi. Yani onlar işitmelerine rağmen tıpkı sağır ve dilsizler gibi işittiklerini yeterince değerlendirememişlerdir. Bu yönüyle de yüce Allah onları canlıların en kötüsü olarak nitelemiştir. (Mâturîdî, 2005: 5/242) Yukarıda bahsi geçen Enfâl sûresinin müteakip diğer bir ayetinde, antlaşmayı bozan bir topluluktan da şöyle bahsedilmektedir: *“Kendileriyle antlaşma yapıldığı halde, her defasında Allah’tan korkmadan yaptıkları antlaşmayı bozanlardır.”* (el-Enfâl 8/56) Ayette bahsedilen grubun, Beni Kureyza yahudileri olduğu rivayet edilmiştir. Bu kabilenin önde gelenlerinden Kâ’b b. Eşref ve taraftarları Hz. Peygamber’e karşı savaşmayacaklarına dair bir antlaşma yapmış; ancak Hendek savaşında bu antlaşmayı bozarak Hz. Peygamber’in düşmanlarına destek vermişlerdi. Bunun üzerine Hz.

Peygamber' de onlarla yapmış olduğu antlaşmayı bozmuştur. Ancak rivayetlerde anlatılanlar dikkate alındığında ayetlerde münafıkların kastedilmiş olmasının daha uygun olacağı da ifade edilmiştir. (et-Taberî, 1968: 14/21; Mâturîdî, 2005: 5/243) Sonuç olarak ayette (el-Enfâl 8/56) ister yahudiler ister münafıklar kastedilsin, her iki ihtimalde de bahsi geçen ayetler (el-Enfâl 8/56,56) vesilesi ile müminlere itaatin önemi hatırlatılmakta; bilindiği ve duyulduğu halde ilâhî emirlere uymamanın tehlikeli sonuçlarına dikkat çekilmektedir. İnsan dışında, yeryüzünde hareket eden ve dolaşan canlıların en aşağı derecede olanları sağır, dilsiz ve akılsız olanlardır. Gözlerinin gördüğü, kulaklarının işittiği gerçekler üzerinde akıl yormayan, yeterince düşünüp doğru kararlar ve davranışlar için bunlardan yararlanmayan kimselerin durumu, özellikle de müşrikler ile münafıkların durumu sağır, dilsiz ve akılsız olan hayvanların durumuna benzetilmiştir. Çünkü duyu organları ile akıllı olmayanlar ve bunlara sahip oldukları halde amacına uygun şekilde kullanmayanlar arasında, elde edilen sonuç bakımından fark yoktur. (Heyet, 2012: 2/678,679) Hatta cenâb-ı Hak, bunların hayvanlardan daha aşağı olduklarını belirterek (Mâturîdî, 2005: 5/243) şöyle buyurmaktadır: *“Ant olsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte asıl gafiller onlardır.”* (el A'râf 7/179) Yani bunlar o gafillerin ta kendileridir. Tam anlamıyla gafil diye işte bunlara denilir; zira bunların beyinleri ve kalpleri vardır; fakat şuurları yoktur. Kendi özlerinden haberleri olmadığı için fitratlarındaki mısak ve taahhüdü duymazlar ve buna aldırılmazlar. Kendi duyma yetenekleriyle işitmedikleri gibi, dışarıdan gözleri önüne serilen ayetlerin ve kulaklarına okunan hak kelâmın verdiği haberlerin şahitliği ile de işitmezler. Vücut var olduğu halde vicdan namına bir şey yoktur. Dini, bir vehim; kitabı, bir eğlence; ilâhî kelâmı, bir musiki diye karşılarlar. İlâhî işlerle dünya işleri arasındaki inceliğin farkına varmaz; kimin kulu olduklarını, neye veya kime tapacaklarını bilmezler. (Yazır, 1971: 4/2339)

Kur'an-ı Kerîm'de iki insan grubu arasındaki eşit olmama durumunu ifade için de kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimse üzerinden benzetme yapılmıştır. *“Bu iki grubun durumu, kör ve sağır olan kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. Bunlar eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?”* (Hud, 11/24) Bu ayette kâfirlerin durumu, görme ve işitme duyularından mahrum kimselerin; müminlerin durumu da gören ve işiten kimselerin durumuna benzetilmektedir. Bunlar gerçekleri görme, işitme, anlama, kabullenme ve faydalanma hususunda eşit olamayacakları gibi gerek Kur'an'dan gerekse evrendeki âyetlerden faydalanma, ibret alma ve doğru yolu bulma hususunda da eşit değillerdir. (Heyet, 2012: 3/160,161) Aslında ayetteki soruya verilecek cevap, sorunun kendisinde kapalı bir şekilde mevcuttur. Şöyle ki gideceği yolu göremeyen ve kendisine yol göstereni işitemeyen kimsenin, herhangi bir engeli aşarken düşmesi ya da korkunç bir kazaya uğraması kaçınılmazdır. Öte yandan yolu gören ve yolu bilen kılavuzluğundan yararlanabilen kimsenin güven içinde hedefine ulaşması ise kuvvetle muhtemeldir. İşte âlemdaki hakikatin ayetlerini keskin biçimde gözlemleyip Allah tarafından gönderilen peygamberlere kulak verenlerle, ne Allah'ın ayetlerini gözlemleyen ne de peygamberlere kulak veren kimseler arasındaki bıçak sırtı ayrım budur. Netice itibarıyla bu ikisinin ne ayırt etme ve seçme davranışları birbirine benzemektedir; ne de akıbetleri aynıdır. (Mevdudî, 1996: 2/385) Zira kâfir, gerçeği göremediğinden ve dine davet edeni de işitemediğinden herhangi bir şeyi göremeyen ve işitemeyene benzetilmiştir. Mümin ise, Allah'ın delillerini görüp idrak ederek O'nun davetçilerine itaat ettiğinden, çevresini gören ve işiten sağlıklı birisine benzetilmiştir. Şimdi böyle insanların oluşturduğu iki grup ya da topluluk eşit olur mu? Elbette ki Allah katında bunlar eşit değildirler. (et-Taberî, 1968: 15/291) Dolayısıyla bu örnek, bahsi geçen iki kesimin eşit olmadığını ortaya koymaktadır. (Kurtubî, 1988: 9/22)

Yüce Allah mümin ile kâfiri, iman ile inkârı karşılaştırma sadedinde görenle görmeyen üzerinden yaptığı diğer bir benzetmeyi içeren ayetinde de mümini gören ve diri olan bir insana, kâfiri de görmeyen ve kabirde bulunan ölü insana benzetmektedir: *“Kör ile gören bir olmaz. Karanlıklar*

ile aydınlık bir olmaz. Gölge ile sıcaklık bir olmaz. Diriler ile ölümler de bir olmaz. Allah dilediğine işittirir. Sen kabirde bulunanlara işittirecek değilsin.” (el-Fâtır 35/19-22) Ayetlerde ifade edilen birbirinden farklı şeyler nasıl aynı ve eşit değilse; nasıl kör ile gören arasında büyük farklılıklar mevcutsa ve nasıl karanlıkla aydınlık, gölgelikle sıcaklık bir olmazsa; aynı şekilde canlılarla ölümlerin de bir olmayacağı beyan edilmektedir. (İbn. Kesîr, 1961: 6/542) Ayette geçen diriler ve ölümler benzetmesiyle, âlimler ile cahillerin; bazılarına göre de aklını kullananlar ile kullanmayanların kastedildiği ifade edilmiştir. (Şevkânî, 1414: 4/396) Bunun yanında bahsi geçen bu ifadenin, ‘Onlar işittiklerinden faydalanamamak ve onu kabul etmemek yönüyle kabirdekilerden farksızdır.’ şeklinde bir anlamının olduğunu ifade edenler de olmuştur. (Kurtubî, 1988: 14/340) Yüce Allah’ın ayette, eşit olmama durumunun örneklerini çoğaltarak kör ile göreni, karanlıkla aydınlığı, gölge ile sıcaklığı ve ölümler ile dirileri zikretmesinin amacına ilişkin olarak ise müfessir Râzî (ö.606/1210) şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Ayette ilk olarak yer alan benzetme, mümin ile kâfirin örneğidir. Buna göre mümin gören, kâfir ise, kör olandır; zira gören kişinin bakışları ne kadar güçlü olursa olsun, ışıqla desteklenmediği sürece bir şey göremez. İkinci benzetme iman ve küfür için verilen örnektir. Buradaki iman da nuru ve bu nur vasıtasıyla gören mümini ifade etmektedir; zira gören kimse için nur gizli kalmaz. Üçüncü benzetme olan ‘küfür’e gelince o ise karanlığı ifade etmektedir; çünkü kâfir, kör olduğu için bu durumda engel var demektir. Son olarak cenâb-ı Hak, her ikisinin varacağı yer için gölge ve sıcaklık benzetmesini yapmıştır. Bunun anlamı da müminin imanı sayesinde ahirette gölge ve rahatlık; kâfirin ise küfrü sebebiyle bunalıcı bir sıcaklık ve yorgunluk içinde olmasıdır. Daha sonra cenâb-ı Hak, mümin ve kâfir hakkında başka bir benzetme daha yaparak diriler ile ölümlerin de bir olamayacağını beyan etmiştir. Dolayısıyla yüce Allah, mümin ve kâfirin durumunu, kör ile görenin durumunun da ötesinde kabul etmektedir. Çünkü kör olan, bazı şeyleri gören kişi gibi algılayabilir; ancak kâfir, [ön yargısı sebebiyle] faydalı olan hiçbir şeyi algılayamadığı ve anlamadığı için ölü gibidir.” (er-Râzî, Trz: 26/232)

Kur’an-ı Kerîm, ilahî hakikatleri insanlara ifade etmek için etkileyici gücü yüksek ve kalıcılığı kuvvetli olması hasebiyle somut olay, insan davranışı ve onun bazı fizikî özellikleri üzerinden de benzetmeler yapmaktadır. Bununla insanın anlayış ve kavrayış kabiliyetine hitap ettiğinde de şüphe yoktur. Bazı benzetmelerin körlük, sağırlık ve dilsizlik gibi fizikî engeller üzerinden yapılması ise bunların ilgili hale muvâfık benzetmeler olması dolayısıyladır. Yani gelişen olaylar ve bu çerçevede ortaya konan davranışlardaki mantığın, temel gerekçesini ortaya koyma amacına yönelik olduğu söylenebilir. Bu vesileyle de asıl amacın dinî gayeyi anlatmak olduğunu ifade edebiliriz. Buradan hareketle Kur’an’da olay ve davranışlar üzerinden yapılan bazı teşbihlerde, benzetmenin asıl hedefi, kimi fizikî eksiklikleri dolayısıyla kendisine benzetilen insanın bizzatı kendisi değil, onun bu eksikleri dolayısıyla belli fizikî kabiliyetlerini kullanamamasının oluşturduğu durumdur. Bunun da, sözlerinde ve davranışlarında somutlaşmış şekliyle kâfir insanın, ilahî hakikat karşısında sergilediği tercihin karakterini izah sadedinde olduğu açıktır.

Cenâb-ı Allah’ın körlük, sağırlık ve dilsizlik üzerinden yaptığı bu benzetmelerle, birliğinin ve nübüvvetin açık delillerini muhatap kitlelere ve kıyamete kadar onun mesajıyla yüzleşmek isteyen herkese sunduğunda şüphe yoktur. Ancak Kur’an’ın bir hakikati izah sadedinde, körlük, sağırlık ve dilsizlik gibi unsurlarla kimi eşit olmama durumunu bir benzetme yönü olarak kullanmasının, bunlardan birine ya da bir kaçına sahip fizikî engeli olan insanlar açısından bir mahcubiyet ya da başkaca olumsuz bir duygu uyandırıp uyandırmayacağı sorusu akla gelebilir. Hemen belirtmek gerekir ki ayetlerin yorumlarında da değinildiği gibi yüce Allah bu benzetme yönünü kullandığı ayetlerde, insanda var olabilecek bahsi geçen fizikî eksikliğin hem kendisine hem de bu yönü ile bilinen insan tekine vurgu yapmıştır. Yani körlük, sağırlık ve dilsizlik gibi eksiklik olgusunun bizzatı kendisinin ne olduğundan ve bunlardan bir ya da bir kaçına sahip insandan bahsetmektedir. Şurası açıktır ki körlük, sağırlık ve dilsizlik gibi fizikî engellerin bir ya da birkaçına sahip insan ile bu tür engeli haiz olmayan insan arasında başkaca bir kayıt olmaksızın salt biyolojik eksiklik

üzerinden doğrudan karşılaştırma yapılmamıştır. Ancak Cenâb-ı Allah'ın insanların biyolojik eksiklerini asıl konu yapmadığı halde körlük, sağırılık, dilsizlik vb. üzerinden yaptığı bu benzetmeler sebebiyle ilgili eksikliklerin bir ya da birkaçına sahip olan insanda ön yargı olmaksızın sahih bir mahcubiyet oluşabilir mi? Dahası günümüz insanının, bu tür eksikliklerden bir ya da birkaçına sahip insanları ifade etmek için 'engelli' tabirini tercih etmeleri hangi hassasiyetin gerekçesi olarak kabul edilmelidir? Denilebilir ki insanlarda doğal olarak bulunabilecek bahsi geçen fizikî eksiklikler, dinî hakikatleri izah sadedinde eşit olmama durumlarını ifade için seçilmiş benzetmelerdir. Fizikî eksiklik benzetmeye konu edilmekle birlikte asıl kastın ise fizikî eksiklikle ilgisi yoktur. Bunlar, dinî alanda gerekenin yapılmaması anlamında konu edilmiştir. Yani dinî bir hakikati görememe anlamında körlük; konuşamama anlamında dilsizlik; duyamama veya duyduğu halde gerekeni yapmama anlamında bir sağırılık olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda ancak bir istiarede söz edilebilir. Kaldı ki Kur'an'da insanın kimi fizikî eksiklikleri, benzetme olmaksızın gerçek anlamlarıyla da kullanılmıştır. Ancak bu ayetlerde 'körlük' (Bkz: Abese 80/2) ve 'topallık' (Bkz: el-Fetih 48/17) gibi fizikî eksiklikler, sırf bu özellikleri gündeme taşımak için değil, bu tür fizikî eksiklikleri olanların en az olmayanlar kadar ilgiye değer olduklarının ya da savaşa katılamamanın gerekçesi olarak konu edilmiştir. (Mukâtil, Trz: 4/185;3/332) Yani tamamen teknik bir konudur. Dolayısıyla bu eksikliklerin bir ya da bir kaçına sahip insanların, kendilerinden bağımsız olarak, bu engel durumlarının tıpkı doğruluk ve yanlışlık, iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik; ya da artma ve azalma, ilerleme ve gerileme, büyüme ve küçülme gibi zıtlık ya da eşitsizlik durumlarıyla yapılan benzetmelerde olduğu gibi bir hakikati, durumu veya açıklamayı muhkem hale getirmek için yapılan benzetmeler olduğunu kabul etmeleri gerekir. Böyle bir kabul, ayetlerde yapılan benzetmelerin niyetini ve doğasını ortaya koyacaktır. Bu anlamda yüce Allah'ın, yarattığı kulunun olası mahcubiyetini evvel emirde mahfuz kıldığında ise şüphe yoktur.

2. İnsanın Davranışları Üzerinden Yapılan Benzetmeler

Yüce Allah'ın kâfir ile müminin özelliklerini, bir davranış üzerinden ifade ettiği "*Şimdi yüzüstü sürünen mi hedefe erişir, yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi?*" (el-Mülk 67/22) ayetiyle ilgili olarak müfessir İbn. Kesîr (ö.701) şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Ayette başıboş, kendini yitirmiş bir halde hangi yöne gittiğini bilemediğinden 'yüzüstü sürünen' kişi, kâfire benzetilmiş ve bu kişinin mi yoksa düz ve doğru yolda istikamet üzere yürüyen kişinin mi hidâyette olacağı ifade edilmiştir. Bu durum tıpkı dünyadaki kâfir ve müminin durumu gibidir ve ahirette de aynen böyle olacaktır. Mümin, düz yolda istikamet üzere yürüyecek ve cennete girecek; kâfir ise yüzüstü sürünerek cehennem ateşine girecektir." (İbn. Kesîr, 1961: 8/181) Bu duruma ilişkin olarak bazı âlimler de ayette yapılan benzetmenin, ahirette kâfirlerin yüzüstü sürünerek; müminlerin ise istikamet üzere yürüyor olarak diriltileceklerini, anlattığını ifade etmişlerdir. Buradan hareketle de âyetin benzetmeden çok gerçek anlamda bir durumu ifade ettiğini söylemişlerdir. (et-Taberî, 1968: 23/516) Katâde (ö.117/735) ise ayetin, dünyada günah işlemeye devam eden insanı; kıyamet gününde de Allah'ın yüzüstü dirilteceği kâfiri kastettiğini bildirmiştir. Ayrıca İbn. Abbas (ö. 68/687) ve Kelbî (ö. 50/670) de ayetteki 'yüzüstü sürünenin' Ebu Cehil, dosdoğru yürüyenin ise Hz. Peygamber olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında ayetin, bütün kâfirler ve müminler hakkında umumi bir durumu ifade edildiği de söylenmiştir. (er-Râzî, Trz: 30/595; el-Kurtubî, 1988: 18/219) Dolayısıyla yapılan benzetmenin manası şudur: Güç bela yürüyen, yani cehalet ve şaşkınlık içerisinde olanın yürümesi, kesin bilgi ile istikamet üzere yürüyen gibi olamaz. (er-Râzî, Trz: 30/594)

Diğer bir ayette de temsili olarak kâfir, anne karnında kalıp göremeyen, duymayan ve hiçbir şeye akli ermeyen bir varlığa; mümin ise anne karnından çıkarılarak gören, işiten ve akli eren varlığa benzetilmektedir. "*Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir.*" (el- En'âm 6/122) Yani ayette kâfir, karanlıklarda terkedilen, oradan çıkarılmayan, görmeyen, duymayan ve akli ermeyen birisine benzetilmektedir.

(Mâturîdî, 2005: 4/248) Ayrıca ayette ‘Ölü iken diriltilecek ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tutulan kimsenin’ Hz. Ömer; ‘karanlıklar içinde kalıp oradan hiç çıkamayacak durumda olan kimsenin’ ise Ebu Cehil bin. Hişam olduğu da rivayet edilmiştir. (et-Taberî, 1968: 12/89; el-Vâhidî, 2005: 380) Ayetle ilgili yorumlar, rivayetler ve ayetin öncesinde de müşriklerin İslam hakkında müminlerle mücadele ettiklerine ilişkin ayetlerin varlığı dikkate alındığında bu âyette de hidayete eren mümin ile kâfirin durumunun bir benzetme ile anlatıldığı açıktır. Netice itibarıyla yüce Allah, ölü bir halde iken diriltmek suretiyle hidayet nasip ettiği ve yararlansın diye kendisine ışık bahsettiği kimse olan mümin ile giderek saplanıp kurtulamayacağı bir karanlığa düşen ve hep şaşkınlık içinde olan kâfirin eşit olamayacağını beyan etmektedir. (er-Râzî, Trz: 13/132)

Cenâb-ı Allah, gerçek çağrının kendisine yönelik olarak yapılan çağrı olduğunu, kâfirin durumunu da benzetme ve eleştiri üslubuyla ifade ettiği ayette de Hz. Peygamber’e hitaben şöyle buyurmaktadır: “Gerçek dua ancak O’na dır (Allah). O’ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak, ağzına ulaşmayacağı halde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler. Kâfirlerin duası daima boşa çıkar.” (er-Ra’d 13/14) Ayette, kim Allah’a çağırıyorsa, onun çağrısının hakka yönelik olduğu ve her sözü işiten, dualara karşılık veren, mutlak tasarruf yetkisine sahip, gerçek ilaha dua etmiş olacağı ifade edilmektedir. Diğer taraftan kâfirlerin, kulluk niyetiyle dua ettikleri sahte ilahlar ise hiç bir şekilde kendilerine karşılık veremezler; çünkü ilah diye kabul ettiklerinin buna güçleri yetmez. Kâfirlerin Allah’ı bırakarak sahte ilahlara dua etmeleri, iki avucunu açarak suya seslenen ve böylece suyun da gelip ağzına varmasını bekleyen, susamış insanın durumuna benzemektedir. Hiç şüphe yok ki su, bu çağrıya cevap veremeyecektir; çünkü su, sesleri duyamayan, cansız ve şuursuz bir maddedir. İşte kâfirlerin duası da buna benzemektedir. Kâfirlerin ilah diye kabul ettiklerine yönelik yaptıkları duadan geriye ise hüsrandan başka bir şey kalmayacaktır. (el-Kurtubî, 1988: 9/301; Derveze, 1383: 5/527)

Öte yandan yüce Allah kâfirlerin âkıbetlerine dair hallerini (er-Râzî, Trz: 14/237), kendisini yalanlayan, kendisine iftira eden ve şirk koştan kişilere nasıl mukabelede bulunacağını (İbn. Kesîr, 1961: 3/410) şöyle beyan etmektedir: “Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin. Her topluluk (arkasından gidip sapıklığa düştüğü) yoldaşına lanet eder. Nihayet hepsi orada toplandığı zaman peşlerinden gidenler, kendilerine öncülük edenler için, ‘Ey Rabbimiz! Şunlar bizi saptırdılar. Onlara bir kat daha ateş azabı ver’ derler. Allah der ki: ‘Her biriniz için bir kat daha fazla azap vardır. Fakat bilmiyorsunuz. Öncekiler de sonrakilere, ‘Sizin bize karşı bir üstünlüğünüz yoktur. Artık kazanmış olduğunuz şeylere karşılık, azabı tadın!’ derler.” (el-A’râf 7/38,39) Ayetlerde, aldatıcı dünya zevki, akıl ve basîretlerini bağladığı için nefislerinin isteklerini akıllarının hükmü zannedenler, bu suretle ilâhî ve fitrî gerçeklerle bağdaşmayan inanç ve fikirleri hakikat diye kabul edip savunularla aynı sebepler yüzünden onların bâtıl fikirlerini yaşatıp yaygınlaştırma yönündeki emellerine alet olan kitlelere uyarı vardır. (Heyet, 2012: 2/523,524) Bahsi geçen kişilerin cennete asla giremeyecekleri ise şu benzetmeyle ifade edilmektedir: “Bizim âyetlerimizi asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız!” (el-A’râf 7/40) Bu benzetmeye ilişkin İmam Mâturîdî (ö. 333/944) şu yorumu yapmaktadır: Yüce Allah bu beyanıyla âyetlerini asılsız sayanların ve büyüklenip onlardan yüz çevirenlerin amellerine ‘göklerin kapılarının açılmayacağını’ ve onların ‘Siccine gönderileceğini’ (el-Mutafîfîn 83/7-9) haber vermektedir. Ancak gökyüzü pis ve çirkin şeylerin yeri olmadığı için burada ‘gökler’ gerçek anlamda değil; aksine bütün iyi ve güzel şeylerin yeri kabul edilmesi yönüyle temsili olarak ifade edilmiştir. Kâfirlerin yaptığı işler pis ve kötü kabul edildiğinden bundan kinaye olarak da ‘yeryüzü’ (ارض) kullanılmaktadır; çünkü bu tarz işlerin kaynağı yeryüzüdür. Müminlerin temiz işlerinden kinaye olarak ise gökyüzü manasına gelen ‘sema’ (سماء) kelimesi kullanılmıştır. Bu benzetme aynen cenâb-ı Allah’ın imanı, kökü yerde ve sabit dalları göğe

uzanan temiz bir ağaca; küfrü de kökü yerden sökülen kötü bir ağaca (İbrâhîm 14/24-26) benzetmesinde olduğu gibidir. (Mâturîdî, 2005: 4/421,422) Bunun yanında yüce Allah'ın 'Onlara göklerin kapıları açılmayacak' beyanı, tüm ilâhî lütuflardan mahrumiyeti içeren kapsamlı bir ifade olarak da yorumlanmıştır." (İbn. Aşûr, 1984: 8/126) Bunun doğal sonucu olarak göklerin kapılarının kendilerine açılmayacak olan insanlar için, imkânsızlığın bir ifadesi olarak İbn. Abbas'a göre 'halat iğne deliğinden' (el-Kurtubî, 1988: 7/207), İbn. Mesud'a göre de 'deve iğne deliğinden' geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir!' buyurulmuştur. Böylece onların cennete girme olasılıkları sona ermiştir. (Mâturîdî, 2005: 4/422) Bundan ötürü de "Onlar için cehennem ateşinden döşek, üstlerinde de cehennem ateşinden örtüler var. İşte biz zalimleri böyle cezalandırırız." (el-A'râf 7/41) buyurulmuştur. Bu, 'azap kendilerini her yönden kuşattığı için kendilerini koruyamayacaklardır.' demektir. (Mâturîdî, 2005: 4/421,422; el-Kurtubî, 1988: 7/207)

Yüce Allah Kur'an'da müminlerin ve kâfirlerin ahiretteki durumlarını açıkladıktan sonra insanların dikkatlerini evrende cereyan eden bazı durumlara yönelterek (Derveze, 1383: 2/407) iyi ve kötü belde üzerinden bir benzetmeyle de "Güzel memleketin bitkisi rabbinin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz. İşte biz şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz." (el-A'râf 7/58) buyurmaktadır. İmam Mâturîdî, bazı müfessirlerin, yüce Allah'ın, örneğin kendisini belirtip konusunu belirtmediği bu teşbihte mümin ile kâfire benzetme yaptığını söylediklerini, ifade etmektedir. Tıpkı topraktan özü itibariyle yararlı ve kötü bitkiler yetişmesi gibi, bitkinin yetiştiği toprak iyi; yetişmediği toprak da kötü olarak nitelenmektedir. Bu açıdan bakıldığında mümin Allah'a itaatkâr davrandığı ve emirlerini ifa etmeye çalıştığı için iyi; kâfir ise dinen makbul olmayan işler yaptığı ve Allah'a itaatkâr davranmadığı için kötü olarak nitelenmektedir. (Mâturîdî, 2005: 4/466) Netice itibariyle ayetle ilgi meşhur olan görüş, yüce Allah'ın, mümini verimli; kâfiri ise verimsiz ve çorak toprağa benzetmiş olduğu yönündedir. (er-Râzî, Trz: 14/291; Şevkânî, 1414: 2/245)

Kendisine âyetler ve deliller sunulduğu halde bunlardan yüz çevirip şeytanın kendisini peşine taktığı ve bu yüzden de azgınlardan olan kimsenin (el- A'râf 7/176) haberi ile ilgili olarak ise cenâb-ı Hak, soluyan köpek üzerinden bir benzetme yapmaktadır. "Eğer biz isteseydik o kişiyi delillerimizle yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı, hevesinin peşine düştü. İşte böylesinin hali, kovsan da bıraksan da hep dilini çıkarıp soluyan köpeğin haline benzer. Ayetlerimizi yalan sayan topluluğun durumu işte böyledir. Şimdi sen bu kıssayı anlat, umulur ki iyice düşünürler." (el-A'râf 7/176) Ayette kendisine delillerin/âyetlerin verildiği bildirilen kişinin kim olduğu hususunda değişik rivayetler mevcuttur. (Bkz: et-Taberî, 1968: 13/253,254; İbn. Kesîr, 1961: 3/507; el-Vâhidî, 2005: 385) Ancak müfessirlerin çoğunluğuna göre bu kişinin İsrâiloğulları'ndan Bâûrâ'nın oğlu Bel'am olduğu rivayet edilmiştir. Mücâhid, İbn. Cüreyc, Abdullah İbn. Abbas, Katâde ve Hasan-ı Basrî'ye göre, yüce Allah ayetlerini göndermesine rağmen onlarla amel etmeyen, öğüt ve ibret almayan bu kişi, dilini dışarı çıkararak, her durumda soluyan köpeğe benzetilmiştir. (et-Taberî, 1968: 13/269-272) Nasıl ki solumakta olan bir köpeğin üzerine gidilse de gidilse de solumaya devam ederse; ayette bahsi geçen bu kişi de Allah'ın ayetleriyle uyarılsa da uyarılmasa da heva ve hevesinin peşinden gitmeye hep devam etmektedir. İşte bu yönüyle de bu kişi köpeğe benzetilmiştir. Süddî (ö.127/744) ise âyette işaret edilen Bel'am isimli bu kişinin köpeğe benzetilmesinin söz konusu olmadığını; zira bu ifadenin o kişinin gerçek durumunu yansıttığını ifade etmiştir. Ancak, Taberî, birinci görüşün daha tercih edilebilir olduğundan hareketle, Bel'am'ın cenâb-ı Hakk'ın ayetleriyle uyarılıp uyarılmaması kendini etkilemediğinden, dilini sarkıtıp devamlı soluyan, üzerine gidilse de gidilse de etkilenmeyen köpeğe benzetildiğini söylemenin daha isabetli olacağını söylemiştir. (et-Taberî, 1968: 13/273)

Hız. Peygamber hakkında uygun olmayan şeyleri söyleyen ve onu inciten bir grup münafık hakkında (et-Taberî, 1968: 14/324; el-Vâhidî, 2005: 418) nazil olduğu rivayet edilen ayette ise "Yine onlardan peygamberi inciten ve 'O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır' diyen kimseler de vardır.

De ki: O sizin için bir hayır kulağıdır ki Allah'a inanır, müminlere inanır (güvenir). İçinizden inanan kimseler için bir rahmettir. Allah'ın Resûlünü incitenler için ise elem dolu bir azap vardır." (et-Tevbe: 9/61) buyurulmaktadır. Ayetin, Hz. Peygamber'i kastederek, 'Bu, kendisine anlatılan her şeyi dinleyen, yani kulak veren ve dinlediklerini kabul eden bir kimsedir.' diyen Nebtel bin. Hâris hakkında nazil olduğu söylenmiştir. (et-Taberî, 1968: 14/325) Cenâb-ı Hak' da rivayette Hz. Peygamber için yakıştırılan benzetmelerin aksine onun, öyle her şeyi değil; sadece hayırlı olanı ve kötü olmayana dinleyen, ona kulak veren anlamında bir 'kulak' olduğunu ifade buyurmuştur. Zira O, 'kâfirlerin ve münafıkların sözlerini değil, Allah'ın kelamını tasdik eden birisidir.' (el-Ferrâ, 1983:1/444) Bu sebeple yüce Allah 'O bir hayır kulağıdır.' ifadesini beyan buyurmuştur. (et-Taberî, 1968: 14/326,327) İmam Mâturîdî ise farklı bir açıdan yaklaşarak ayette geçen 'O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır.' ifadesine yönelik şu açıklamayı yapmıştır: Ayette geçen 'الأذن' yani 'kulak' kelimesi, özür dileyenin özrünü kabul eden demektir. Hz. Peygamber de kendisinden özür dileyen kişiyi, özür sebebi olsun ya da olmasın dinlerdi. Bu da, onun merhametli, güzel ahlaklı ve şeref sahibi bir kişilik olmasından kaynaklanıyordu. Kibir sahibi muhatapları ise, onun bu davranışını gücünün azlığına ve kendi iç huzurunu sağlama amacına bağlamışlardı. Bu sebeple de ona 'O (her söyleneni dinleyen) bir kulaktır' demişlerdi. Hz. Peygamber'in kibirli bu muhatapları: 'Biz ona istediğimizi söyler, sonra da özür dileriz.' diyorlardı. Cenâb-ı Allah da 'O hayırlı olan şeyleri dinler ve ona kulak verir' manasındaki 'O sizin için bir hayır kulağıdır.' beyanıyla onlara cevap veriyordu. Dolayısıyla merhametli, güzel ahlaklı ve şeref sahibi olması dolayısıyla, Hz. Peygamberin kendisi ile konuşmak isteyen herkesi dinlemesi ve onlara kulak vermesi, onların zannettiği gibi bir durum değildir. (Mâturîdî, 2005: 5/411)

İnsanı, Allah'a itaatten alıkoyabilme ve hayırlı işlere yönelmekten de uzak tutabilme, anlamında temsili benzetme olması muhtemel olan (Mâturîdî, 2005: 5/422) ayette de şöyle buyurulmaktadır: *"Ellerini sıkı tutarlar... Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerinden (birbirlerinin benzeridir). Kötülüğü emredip, iyiliği yasaklarlar, ellerini de sıkı tutarlar. Onlar Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu. Şüphesiz münafıklar, fasıkların ta kendileridir."* (et-Tevbe 9/67) Ayette yer alan 'Ellerini sıkı tutarlar...' ifadesi ile 'hayır hususunda infak yapmada ellerini sıkı tutarlar' manasının kastedildiği ifade edilmiştir. (el-Ferrâ, 1983:1/445; Mâturîdî, 2005: 5/422; er-Râzî, Trz: 16/97) Ancak İmam Mâturîdî, bunun benzetme olmasının muhtemel olduğunu söyleyerek şu değerlendirmeyi yapmıştır: Benzetme olması nedeniyle Allah ayette insanın elinden bahsetmiştir; zira insan, eliyle iyiliği ve kötülüğü yapmaktadır. Bu durum tıpkı cenâb-ı Allah'ın şu ifadesine benzemektedir. *"Allah; 'Şüphesiz Allah fakirdir, biz zenginiz.' diyenlerin sözünü elbette işitmiştir. Hem bu söylediklerini hem de haksız yere peygamberleri öldürmelerini elbette (bir tarafa) yazacağız ve 'Yakıcı azabı tadın!' diyeceğiz. Bu, ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Yoksa Allah kullara asla zulmedici değildir."* (Âl-i İmrân 3/181,182) Ayette ifade edildiği şekliyle 'ellerinizle yapmış olduğunuz' beyanı, insan elinin yapıp kazandığı değil; bilakis kalbinin yani insanın kendi iradesiyle kazandığı şeydir. Çünkü burada yüce Allah, insanın dünyada yaptığı işleri, eliyle yapması nedeniyle 'el' den bahsetmiştir. (Mâturîdî, 2005: 5/422) Bu benzetmenin aynı zamanda münafıkların tutumlarının tutarsızlığını, müslümanlar nezdinde muhkem hale getirmek için yapılan bir benzetme olduğu da ifade edilebilir.

Diğer taraftan yüce Allah, samimiyetle rızasını talep eden müminle; küfür ve tefrika ile hareket eden kâfirin benzetmesinin (Mâturîdî, 2005: 5/482) yer aldığı başka bir ayette ise şu hakikate dikkat çekmektedir: *"Binasını Allah'a saygı ve O'nun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine kuran mı daha iyidir yoksa binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kurarak onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah hakkı çiğneyenleri doğru yola iletmez."* (et-Tevbe 9/109) Ayette ilgili olarak Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942) şu yorumu yapmaktadır: Ayette geçen 'cürûf' kelimesi, dere kenarında sel sularının dibini yalayıp oyduğu, dere yatağı üzerinde kalan toprak veya çamur çıkıntısıdır ki, bu her an yıkılmaya hazır bir vaziyettir. Yine ayette geçen 'hâr' kelimesi de

bunun geride bıraktığı çatlamış ve devrilmek üzere olan bir çeşididir ki, bunun üzerine yapıldığı düşünülen binanın da ne kadar çürük ve çabucak göçecek bir zemine oturtulmuş olduğu ve çökmeye de mahkûm olduğu tasavvur edilsin. İşte din işlerini nifak ve fitne üzerine bina edenlerin vaziyeti tam da buna benzemektedir. (Yazır, 1971:4/2619) İmam Mâtürîdî ise ‘Binasını Allah’a saygı ve O’nun hoşnutluğunu kazanma temeli üzerine kuran’ kimsenin, ‘samimiyetle onun rızasını talep etme temeli üzerine kuran’ kimse olduğunu ifade etmiştir. ‘Binasını kaymak üzere olan bir uçurumun kenarına kurarak...’ ifadesinden maksadın ise ‘müminler arasında küfür yoluyla tefrika ve ihtilaf üzerine kuran’ kimse demek olduğunu belirterek şöyle devam etmiştir: Burada benzetme iki mekân üzerinden yapılmaktadır. Bu benzetmenin manası ise ‘Binasını sağlam bir zemine kuran ve bundan beklediği yararı elde eden kimse, binasını sağlam bir zemin üzerine kurmayan, kendisini yok olmaya sevk edecek ve dolayısıyla amaçladığı yararı da elde edemeyen kimseden hayırlıdır.’ demektir. (Mâtürîdî, 2005: 5/482,483) Bu ayetten hemen sonra ise “*Yaptıkları bina, (ölüp de) kalpleri parçalanıncaya kadar yüreklerine devamlı olarak bir kuşku (sebebi) olacaktır. Allah çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.*” (et-Tevbe 9/110) buyurulmaktadır. İbn. Abbas, Mücâhid, Katâde, Zeyd b. Eslem, Süddî, Dahhâk ve selef âlimlerinin çoğunluğuna göre bu ayette yer alan ‘kalpleri parçalanıncaya kadar’ ifadesi, ‘onların ölümü’ anlamına gelmektedir. (el-Ferrâ, 1983:1/452; ez-Zeccâc, 1408: 2/471; İbn. Kesîr, 1961: 4/217) Bu durumda mana, ‘ölünceye kadar onlar şüphe ve nifak içerisinde olacaklardır.’ demektir. (Mâtürîdî, 2005: 5/484) Bu yönüyle de cenâb-ı Allah’ın şu beyanına benzemektedir: “*Nihayet, Allah’a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak (ikiyüzlülük) yerleştirdi.*” (et-Tevbe 9/77) Bazıları da ‘kalpleri parçalanıncaya kadar’ benzetmesinin ‘ihmallere yönelik pişmanlık ve üzüntüyle kalplerini parçalayan bir ‘tevbe’ edinceye kadar’ anlamında olduğunu söylemiştir. (ez-Zeccâc, 1408: 2/471)

‘Allah’ın ipi’ ve ‘ateş çukuru’ benzetmesinin yapıldığı ayette de cenâb-ı Allah, “*Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.*” (Âl-i İmrân 3/103) buyurmaktadır. Ayette yer alan ‘Allah’ın ipi’nden maksadın, korkuyu yok etmesi sebebiyle ‘iman’ olduğu ifade edilmişse de bu hususta farklı rivayetler mevcuttur. İbn. Abbas ‘Allah’ın dini’; İbn. Mesud Allah’ın emirlerine riayet edilen bir topluluk olması cihetiyle ‘cemaat’ olduğunu söylemişlerdir. Mücâhid ve Ata, ‘Allah’ın ahdi’; Katâde ve Süddî ise ‘Kur’an’ olarak ifade etmişlerdir. (Beğavî, 1995: 1/480) Elmalılı Hamdi Yazır da ‘Allah’ın ipi’nden maksadın, ‘Kur’ân’, ‘Allah’ın emrini yerine getirme’, ‘cemaat’, ‘ihlas’, ‘İslâm’ ve ‘Allah’a söz verme’ olduğu yönünde yapılan çok yönlü tefsirin ve aktarılan rivayetlerin birbirine yakın olması dolayısıyla bütün bu anlamların ‘Allah ipi’ ile aynı değil, ona tutunmanın ve yapışmanın ürünleri olduğu değerlendirmesini yapmıştır. (Yazır, 1971:2/1153) Yine ayette küfür, cehennem çukuruna, kâfirler de bu çukurun kenarında bulunan ve oraya düşmekten başka çaresi olmayanlara; İslam ise bu çukura düşmeye engel olacak sebebe benzetilmiştir. (et-Taberî, 1968: 20/60) Ayrıca, ‘Siz bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz.’ benzetmesinin, vahyin gelmediği zamanı ifade eden fetret döneminde imana yönelik olduğundan hareketle, ‘Şayet yüce Allah sizi İslam ile şerefleştirmemiş olsaydı ateş çukuruna düşmüş olacaktınız.’ anlamında olduğu da ifade edilmiştir. (Mâtürîdî, 2005: 2/447)

İnkâr edenlerin durumlarının benzetmesinin yapıldığı ayette ise şu hususa dikkat çekilmiştir: “*Rablerini inkâr edenlerin durumu (şudur): Onların amelleri fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi elde edemezler. İyiden iyiye sapıtma işte budur.*” (İbrâhîm 14/18) Ayette ifade edilenlerin amelleri ile verilen örnek arasındaki benzetme, şiddetli rüzgârın külü her tarafa savurarak kül parçalarından herhangi bir eser bırakmamasıdır. Aynen bunun gibi inkâr edenlerin küfrü de, geride herhangi bir emare bırakmayacak şekilde kendi amellerini yok edip küle çevirmiştir. (er-Râzî, Trz: 19/81) Ancak onların küle dönüşen bu amellerinin, mümin

oldukları dönemdeki amellerinin olması da muhtemeldir. Küfrü seçtikten sonra yaptıkları, onların salih amellerini iptal etmiştir. Bu durum aynen, cenâb-ı Allah'ın şu ayette buyurduğu beyan gibidir: “ (...) Kim inanmayı reddederse ameli kesinlikle boşa gider. O, âhirette de hüsrana uğrayanlardanır.” (el-Mâide 5/5) Ya da küle dönüşen bu amellerin, onların kâfir olduktan sonra yaptıkları güzel işler olabilir ve bunlardan dolayı ahirete yönelik bir beklentileri de olabilir. Ancak bundan yararlanamayacaklar; yaptıkları güzel işler de şiddetli bir rüzgârın savurduğu kül gibi yok olup gidecektir. (Mâturîdî, 2005: 6/379) Dolayısıyla bu, yüce Allah'ın, kendisi ile beraber başkalarına da ibadet eden, elçilerini yalanlayan, amellerini sağlam bir esasa bağlamayan kâfirler için yapmış olduğu bir benzetmedir. Sağlam bir esasa bağlanmayan amel de kendisine en çok ihtiyaç hissedilen zamanda bir yarar sağlamak şöyle dursun yok olup gidecektir. (İbn. Kesîr, 1961: 4/487)

Yukarıdaki ayette (İbrâhîm 14/18) ifade edilen benzerlik durumu şu ayette de mevcuttur. “İnkâr edenlere gelince, onların amelleri, ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihayet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamamış, üstelik yanı başında da (inanmadığı, kendisinden sakınmadığı) Allah'ı bulmuştur; Allah ise, onun hesabını tastamam görmüştür. Allah hesabı çok çabuk görür.” (en-Nûr 24/39) “Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar! Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek. Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur.” (en-Nûr 24/40) Bu ayetlerde de benzetme yoluyla kâfirlere yönelik bir kınama vardır. Zira kâfirlerin algıladıklarının aksine amelleri boş ve anlamsızdır. Bunların durumu, çölde susadığında serap gören; ancak yaklaştığında bir şey bulamayan kimsenin durumuna benzer. Ya da korkunç dalgaların olduğu denizde, sahili göremeyen, karanlık bulutların gökyüzünü kapladığı bir gece vaktinde, kurtulabilmek bir yana, elini dahi göremeyecek kadar karanlıklar içinde bulunan kimse gibidir.” (Derveze, 1383: 8/429) Ayette (en-Nûr 24/40) yüce Allah, insanları küfre davet eden kâfirlerin önde gelenlerine yönelik beyanda bulunmaktadır. Böylesi kişilerin, bir değeri olduğunu sandıkları inanç ve amelleri, ovadaki seraba benzemektedir. ‘Serap ise gün ortasında sıcaklığın arttığı zamanda, bitki adına bir şeyin olmadığı alanda insana su gibi görünen şeydir.’ (ez-Zeccâc, 1408: 4/47; el-Kurtubî, 1988: 12/282) Kâfirin durumu da aynen buna benzemektedir. Yaptığı kimi amellerin/işlerin kendisine yarar sağlayacağını sanır; ancak kıyamet günü huzura vardığında yaptığının değersizliğini anlayacaktır. (ez-Zeccâc, 1408: 4/47; et-Taberî, 1968: 19/196) Ayetin cahiliye döneminde müslüman olup daha sonra tekrar eski haline dönen Şeybe b. Rebîa hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. (Mukâtil, Trz: 2/456) Bunun yanında Ebu Sehl, ayetin ehli kitap; Dahhâk ise komşuya yardım ve sılayı rahim gibi hayırlı işlere ilişkin olarak kâfirler hakkında nazil olduğunu söylemiştir. (el-Kurtubî, 1988: 12/282) Ayrıca hem serap, hem de karanlıklarla ilgili benzetmenin, kâfirlerin amellerine yönelik olarak yapılan bir benzetme olduğu da belirtilmiştir. (ez-Zeccâc, 1408: 4/48)

‘Pis’ ile ‘temiz’ üzerinden yapılan benzetme de ise şu hakikatlere dikkat çekilmektedir: “Allah, pisi temizden ayırınca kadar müminleri içinde bulunduğunuz şu durumda bırakacak değildir. Allah size gaybı bildirecek de değildir. Fakat Allah, peygamberlerinden dilediğini seçer (gaybı ona bildirir). O halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. Eğer iman eder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız sizin için büyük bir mükâfat vardır.” (Âl-i İmrân 3/179) “Bu (da), kendi ellerinizin (önceden yapıp) gönderdiklerinin karşılığıdır.” Allah, kullara asla zulmedici değildir.” (Âl-i İmrân 3/182) Ayetlerin, Uhud savaşı ilgili olduğu ve mümin ile münafığın kimi davranışlarının birbirinden ayırt edilmesinde mihenk olacağı ifade edilmektedir. (er-Râzî, Trz: 9/441) Ayette geçen ‘pis’ ile müşrik küfür ehli; ‘temiz’ ile de iman ehlinin kastedildiği belirtilmiştir. (Mukâtil, Trz: 1/275; ez-Zeccâc, 1408: 1/492; el-Ferrâ, 1983:1/248) Mucâhid’den gelen rivayete göre ayette geçen ‘pis’ ile ‘temiz’ den maksat, Uhud savaşının olduğu günde ‘münafıkların’, ‘müminlerden’ ayrılması anlamındadır. Katâde ve Süddî kanalıyla gelen rivayete göre ise hicret ve cihad vasıtasıyla ‘kâfirlerin’ ‘müminler’ den ayırt edilmesidir. Taberî de bu ayetin öncesinde münafıklardan

bahsedilmesi dolayısıyla Mücâhid kanalıyla gelen rivayeti tercihe uygun bularak durumu şöyle gerekçelendirmiştir: Bu ayet, gaybı Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceğini bildirmektedir. Gerçek manada mümin ile münafığın kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Dolayısıyla bunu da cenâb-ı Hak, ancak dünyadaki imtihan neticesinde gerçek manada ortaya çıkaracağını, bildirmektedir. İmam Mâturîdî ise ayette geçen 'pis' ile münafık veya kâfir; 'temiz' ile müminlerin kastedilmiş olabileceğine yönelik yapılan yorumları aktardıktan sonra şöyle bir ihtimalin de olabileceğinden bahsetmektedir: 'Allah, pisi temizden ayırmaya kadar müminleri içinde bulunduğunuz şu durumda bırakacak değildir.' ifadesinden maksat, 'Yüce Allah, müminleri sizin içerisinde bulunduğunuz küfür ve nifak haliyle bir arada aynı mekânda barındıracak değildir.', demektir. Dolayısıyla sizin için başka bir mekân yaratıp, 'pis'ten 'temiz'i ayırt edecektir. Bu da, tıpkı şu ayette olduğu gibidir: "*Allah, pis olanı temizden ayırmak, pis olanların hepsini birbiri üstüne koyup yığarak cehenneme koymak için böyle yapar. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.*" (el-Enfal 8/37) Böylece Allah 'pis'leri cehenneme; 'temiz'leri ise cennete koyacaktır. (Mâturîdî, 2005: 2/541) Öte yandan ayette geçen 'gayb' ile ilgili olarak da cenâb-ı Hak'ın kimi peygamberine, gayba ait bazı bilgileri haber vereceği de ifade edilmiştir. (et-Taberî, 1968: 7/425,426) Netice olarak gaybı bilmek de Risalet'in delillerinden birisi olduğu gerekçesiyle, 'peygamberlerinden dilediğini seçer' şeklindeki ifadenin, cenâb-ı Allah'ın peygamberlik görevini verdiği kişiyi gayba muttali olma hususunda istisna ettiği ifade edilmiştir. (Mâturîdî, 2005: 2/541)

'Bizim müslüman olmamız mümkün değildir; zira biz Muhammed'e yardım edileceğinden endişeliyiz.' diyen ve aralarında antlaşma bulunan Yahudiler ile Arap kabilelerinden olan Esed ve Ğatafan hakkında nazil olduğu rivayet edilen (Mukâtil, Trz: 2/375; Beğavî, 1995: 5/371) ayette de cenâbı Hak şöyle buyurmaktadır: "*Her kim ona (Muhammed'e) Allah'ın dünyada ve ahirette asla yardım etmeyeceğini zannediyorsa hemen tavana bir ip çeksın, sonra kendini assın da bir baksın; başvuruğu (bu yöntem), öfkelendiği şeyi giderecek mi?*" (el-Hac 22/15) Abdullah İbn. Abbas, Mücâhid, Katâde ve Ebü'l-Cevza gibi âlimler âyetin, 'Kim, Allah'ın, peygamberi Muhammed'e, dünya ve ahirette yardım etmeyeceğini sanıyorsa evinin tavanına bir ip bağlayıp onunla kendini assın, sonra baksın ki onun kurduğu bu tuzak, öfkesini giderebiliyor mu?', anlamında olduğunu söylemişlerdir. Yani, Hz. Muhammed'e karşı çıkanlar, kendilerini öldürseler dahi ona engel olamayacak ve Allah ona mutlaka yardım edecektir, şeklinde izah edilmiştir. (et-Taberî, 1968: 18/582,583) Müfessir Derveze (ö.1984) ise ayeti şöyle izah etmiştir: Ayet, yüce Allah'ın dünyada ve ahirette kendisine yardım etmeyeceğini düşünen kişiye, tavana bir ip asıp bunu boynuna geçirmesini istemektedir. Dolayısıyla bu hareketin, onun kinini ve öfkesini gidermeye yetip yetmeyeceğinin görülmesini/bilinmesini istemektedir. Bu yönüyle de kendisine ihsanda bulunmasına göre inancını belirleyenlere yönelik tehdit içeren ayetler cümlesinden olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu tür ayetlerde, iyiliklerle muhatap olunması durumunda imanin gerekli olduğuna yönelik bir eğilimin doğru olmadığına ve kınandığına işaret vardır. Bununla beraber imanin her türlü şarttan ve dünyevî amaçtan bağımsız, kişiden kişiye farklılık göstermeyen bir husus olduğu da vurgulanmaktadır. (Derveze, 1383: 6/19) Elmalılı Hamdi Yazır da şu açıklamayı yapmaktadır: Ayetin manası, 'Kim, yüce Allah'ın dünya ve ahirette Hz. Muhammed'e kesinlikle yardım etmeyeceğini zannediyorsa, hemen tavana bir ip uzatsın. Sonra kendini boğup nefesini keserek intihar etsin de baksın.' demektir. Zira böylesi bir kişiyi bu tür bir zanna yönlendiren şey, Hz. Peygamber'e olan kini ve kıskançlığı ile yüce Allah'ın ona hem dünyada hem de ahirette yardım ederek işlerinde muvaffak kılmasını görmek istememesidir. Oysa yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e dünyada ve ahirette yardımı o derece kesin ve şüphesizdir ki onu istemeyenin hakkı, kahrından kendi kendini boğmasıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in ve dinin zafere ulaşmasını istemeyen kimse, intihar etsin de ahiretten bir baksın ki bu hilesi, kin beslediği şeyi kesin giderecek mi? Din galip gelmesin diye kurduğu tuzak ve çevirdiği oyun, gerçekleşmesi kesin olan Allah'ın dinine olan yardımına sanki mani mi olacak? Hayır, Allah'ın peygamberine söz verdiği yardım dünyada ve ahirette şüphesiz tahakkuk edecektir. (Yazır, 1971:5/3388) Konunun bir bütünlük içerisinde ele alınması gerektiğini ifade eden Mevdudî (ö.1979) ise ayeti şöyle değerlendirmektedir:

Böylesi bir zanda bulunanın, ‘Allah’ın emirlerinin sadece bir kısmına inanan’ kimse olduğu ortaya çıkmaktadır ve bu sözü sebebiyle şöyle azarlanmaktadır: Sen Allah’ın hükümlerini değiştirmek için ne yaparsan yap, bu hükümler ve emirler senin planına uygun düşsün veya düşmesin, kullandığın hiç bir alet ve tuzağın işe yaramadığını göreceksin. Ayette yer alan ‘göğe yükselsin ve onda bir delik açsın’ ifadesi ise gerçek anlamda değil mecazî anlamda kullanılmıştır. (Mevdudî, 1996: 3/351)

Kur’an-ı Kerîm’de, yapılan benzetmeyle, şirkin yüce Allah’tan uzak oluşunun örneği de verilmiştir. *“Allah’a yönelen, ona ortak koşmayan kimseler (olun). Kim Allah’a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapıyıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir.”* (el-Hac 22/31) Yani, Allah’a ihlasla yönelin ve ortak koşanlardan olmayın. Kim Allah’a ortak koşarsa sanki o, gökten düşerek kuşlar tarafından kapılmış ve rüzgârlarla uzaklara sürüklenmiş gibidir. Çünkü Allah’a ortak koşan kimse, gökten düşerek parçalar haline gelen ve böylece kuşlara yem olan birine benzer. Ya da kapıldığı rüzgârın kendisini uçuruma sevk ettiği insana benzer. Bu kişi hak ve hakikatten adeta gök ile yer arası bir mesafe kadar uzaklaştığı için yırtıcı kuşların yemi haline gelir. Ve böylece inançsızlık fırtınası onu dalâlet uçurumuna gönderir. (et-Taberî, 1968: 18/620) Dolayısıyla Allah’a ortak koşan kişinin durumu, kıyamet günü kendisine hiçbir yararı olmayan; kendisine gelebilecek herhangi bir zararı önleyemeyen kimsenin durumuna benzemektedir. Bu kişi, tıpkı gökyüzünden düşen ve bu esnada kendisini asla koruyamayan, aynı zamanda kuşların da kendisini pençeleriyle kapıp parçaladığı kimsenin durumuna benzetilmiştir. (el-Kurtubî, 1988: 22/55)

Kavminin, küfürde ayak direyip iman etmemeleri Hz. Peygamber’i çok üzüyor, o kadar ki şefkat duygusu dolayısıyla kendini harap ediyordu. Bu durum ise şöyle ifade edilmektedir: *“(…) Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helak etme! Şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilendir.”* (el-Fâtır 35/8) *“Ey Muhammed! Mümin olmuyorlar diye adetâ kendini helak edeceksin!”* (eş-Şuarâ 26/3) Ayetlerde de belirtildiği gibi Hz. Peygamber, muhatap kitlenin iman etmemesi sebebiyle ebedi azaba maruz kalacaklarından ötürü üzülüyor ve endişe ediyordu. (Mâturîdî, 2005: 4/72) Cenâb-ı Allah ise onun bu üzüntü ve endişesine şu benzetmeyle cevap vermektedir: *“Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Allah dileseydi elbette onları hidayet üzere toplardı. O halde sakın cahillerden olma.”* (el-En’âm 6/35) Ayette yüce Allah, Hz. Peygamber’den yerin derinliklerine inmek için tünel kazarak ya da kendisine karşı çıkanları ikna etmek için ayetler getirmek üzere gökyüzüne merdiven kurmaya denk, imkânsız düşüncelere kapılmaması gerektiğini istemektedir. Çünkü bu tür talepler cahillerin/kâfirlerin isteği olduğundan Peygamber’in bunlardan uzak durması istenmektedir. Yüce Allah dileseydi onların hepsini hidayete erdirirdi; ancak hikmetinin ve imtihanın bir gereği olarak, peygamberlerin dine davetlerine cevap hususunda insanları özgür bırakmıştır. (et-Taberî, 1968: 11/330,340) Dolayısıyla sakın sen cahillerden olma; zira cenâb-ı Hak isteseydi onların hepsini hidayete erdirirdi. (Mukâtil, Trz: 2/389) Ayetteki ‘Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse’ ifadesi ise, istedikleri mucizeyi getirse dahi iman etmemelerinin kendisini üzmemesi gerektiğini izah etmektedir. Zira Hz. Peygamber onların istedikleri mucizeleri getirse dahî şöyle diyorlardı: *“Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe veya Allah’ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe yahut altından bir evin olmadıkça, ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıktığına da inanacak değiliz.(…)”* (el-İsrâ 17/90-93) Oysa Hz. Peygamber, istedikleri mucizelerin gelmesi halinde onların iman etmelerini çok istiyordu; ne var ki hidayete delalet edecek mucizeleri, onların sırf ipe un sermek için istediklerini cenâb-ı Hak biliyordu. Bundan dolayı da ayette (el-En’âm 6/35) *“Bir delik açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap!”* buyurarak, Peygamber’in onlar

hakkındaki hüznünü gidermiştir. Bu da şu demektir: Artık sen, onların Allah'a karşı tavırlarını ve kötü muamelelerini bildiğine göre başlarına gelebilecek olan hiçbir şeye üzülmeye. (Mâtûrîdî, 2005: 4/72,73)

Allah'tan başkasını dost edinenlerin durumu da şu benzetmeyle ifade edilmiştir. *“Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksız ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!”* (el-Ankebût 29/41) Tıpkı örümcek yuvasının sığağa ve soğuğa karşı örümceği koruyamaması örneği gibi, yüce Allah'ı bırakıp da kendisine her hangi bir yararı ve zararı olmayana dost edinen kimse için verilmiş (el-Ferrâ, 1983:2/317) bir örnektir bu ayet. Allah'ı bırakıp da ondan başkasını ilah edinenler, örümceğe ve onun sığındığı eve benzetilmiştir. Evlerin en zayıfı ve dayanıksız olanı örümcek evi gibi, onların Allah'ın dışında edindikleri ilahlar da zayıf ve dayanıksızdır şüphesiz. (Derveze, 1383: 5/481) Bu sebeple de yüce Allah Mekke'li putperestlerin ilâhlarının güçsüz ve zayıf oluşlarına örnek vermek suretiyle bu durumu örümcek yuvasına benzetmiştir. (el-Kurtubî, 1988: 13/345) Dolayısıyla bu anlamda putların zayıflığı örümcek yuvasının zayıflığından daha fazladır. (Mukâtil, Trz: 3/37) Çünkü örümcek tüm gayretini ortaya koyarak kendisi için bir barınak yapar ve bu barınağının kendisini koruyacağını düşünür; ancak korunmaya ihtiyaç hissettiği anda bu ona tabiatı gereği bir yarar sağlamaz. Aynı şekilde Allah'ı bırakıp başkalarını dost/ilah edinenlerin durumu da buna benzemektedir. Onlar, zor zamanda bu dostlarının/ilâhlarının kendilerine yardımcı olacaklarını sanırlar; ancak o zor zamanda bütün bunların kendilerinden uzaklaştıklarını görecektir. (et-Taberî, 1968: 20/38) O zaman taptıkları hiçbir tanrı, tecsim edilmiş hiçbir ilah, hiçbir aziz veya ruh onları kurtarmaya gelmeyecek; onlar, beklentilerinin ve inançlarının yanlış ve saçma olduğunu idrak ederek felaketler ile karşı karşıya kalacaklardır. Bundan dolayı da cenâb-ı Hak, müşrikleri (âdetâ) şöyle uyarmaktadır: Sizin, kâinatın sahibini ve hâkimini bırakarak hiçbir gücü olmayan kullar ve hayalî tanrılar için inanç üzerine bina ettiğiniz oyuncak ümit evleri, aslında örümceğin ağından başka bir şey değildir. Örümcek ağı nasıl küçük bir parmak darbesine bile dayanamazsa, sizin ümitleriniz için bina ettiğiniz oyuncak ev de Allah'ın düzeni ile ilk karşılaştığında yerle bir olacaktır. Sizin bâtil inanç ağı ile uğraşmanız cehaletten başka bir şey değildir. Şayet siz gerçek bilgiye sahip olsaydınız, hayat düzeninizi temelsiz direkler üzerine bina etmezsiniz. (Mevdudî, 1996: 4/252,253)

3. Yapılan İnfakın Mahiyetine Yönelik Benzetmeler

Kâfirlerin yaptıkları infaka ilişkin olarak cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *“Onların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgârın durumu gibidir. Allah onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlar.”* (Âl-i İmrân 3/117) Bu ayette yüce Allah, kâfirlerin yaptıkları harcamaları halkın ekinini yok eden kavurucu bir rüzgâra benzetmektedir. Aslında onlar, yaptıkları bu infakların/harcamaların bütününün putlara tapmaktan kaynaklı olduğunu biliyor ve şöyle diyordu: *‘Biz bu putlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.’* (ez-Zümer 39/3) Çünkü insanları Allah'ın yolundan uzak tutmak için yaptıkları infakın ve işin, ahirette yarar sağlayacağını ve kendilerini Allah'a daha da yaklaştıracığını zannediyorlardı. Yüce Allah ise tıpkı soğuk ve etkileyici rüzgârın ekine bir yarar sağlamaması gibi kâfirlerin yaptıkları bu infak ve işlerin de kendilerine hiçbir yarar sağlayamayacağını haber vermektedir. Oysa bu özellikteki rüzgâr, tam aksini düşünen kâfirlerin bütün ekinlerini yok edecektir. Benzetmede olduğu gibi onlar dünyada yaptıkları bu tür infakın da ahirette kendilerini Allah'a yaklaştıracığını ummaktaydılar; ancak rüzgârın ekinleri yok etmesi gibi, yaptıkları bu tür infaklar da kendilerinin helâkını oluşturacaktır. (Mâtûrîdî, 2005: 2/461,462) Dolayısıyla kâfirler böylesi davranışlarıyla dünyalarını asılsız ve temelsiz bir biçimde bina etmektedirler. (İbn. Kesîr, 1961: 2/106)

Ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye infak yapan kimsenin benzetmesinin yapıldığı ayette ise yüce Allah, *“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa*

kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.” (el-Bakara 2/264) buyurmaktadır. Ayette cenâb-ı Hak; riya, başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle yapılan infakı, üzerinde az bir miktar toprak bulunan pürüzsüz kayaya benzetmektedir. Bu ayette benzetme yapılmasındaki amaç, gözle görülemeyen şeyi algılanabilir hale getirmektir; zira benzetmesi yapılan pürüzsüz kaya ve toprak algılanabilir şeylerdendir. İnsanların ve canlıların yiyeceği de toprak vasıtasıyla elde edilmektedir. Oysa cenâb-ı Hakk’ın infak yapanlar için vadettiği ödül, duyu ile algılanabilir değildir. Dolayısıyla yüce Allah bu durumu hissedilebilir, algılanabilir hale getirmiş ve şöyle buyurmuştur: Şiddetli yağmurla, kendisiyle yiyeceklerin elde edildiği toprağın üzerinde nasıl bir şey kalmazsa, aynı şekilde rızası uğruna yapıldığı varsayılan infakın karşılığı da başa kakma, eziyet etme ve gösteriş niyetiyle olduğunda yok olup gidecektir. Bu da, üzerinde bulunan toprağa şiddetli yağmurun isabet etmesi halinde ondan eserin kalmadığı pürüzsüz kayaya benzemektedir. (Mâtûrîdî, 2005: 2/253) Sonuçta böylesi bir infak, pürüzsüz kayanın üstüne atılmış tohum gibi zayi olur gider; riya, başa kakma ya da eziyet yoluyla infak edenler, yaptıkları bu amellerden hiçbir şey elde edemezler. (Yazır, 1971: 2/902)

Diğer taraftan bir eşit olmama durumunu beyan sadedinde yüce Allah, kendi malı üzerinde hiçbir tasarruf hakkı bulunmaması açısından köle ile kendisinin ihsanda bulunduğu rızıktan infak etme kudreti bulunan kimseler üzerinden de benzetme yapmaktadır: *“Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah’a mahsustur; fakat onların çoğu bilmezler.”* (en-Nahl 16/75) Ayette Allah’a itaat etmeyen ve hayır adına bir şey harcamayan kâfir, emirle hareket eden ve hiçbir şeye gücü yetmeyen köleye benzetilmektedir. Zira köle nasıl efendisinin emriyle hareket ederse, kâfir de nefsinin ve şeytanın emriyle hareket etmektedir. Allah’a itaat eden, malından tasarrufta bulunabilen ve infak yapan mümin ise özgür bir kişiye benzetilmiştir. (et-Taberî, 1968: 17/260; el-Beğavî, 1995: 5/33) Ayrıca ayette geçen ‘hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle’nin, malını gizli ve açık bir şekilde infak eden Hişam b. Amr; kendisini bu işten men eden kişinin de efendisi Ebûl Cevza olduğu da rivayet edilmiştir. (el-Vâhidî, 2005: 464) Benzer şekilde diğer bir ayette de *“Yine Allah şu iki insanı örnek veriyor: Biri dilsizdir, elinden hiçbir şey gelmez, efendisinin sırtında yüküdür, onu nereye gönderse yararlı bir sonuçla gelmez. Şimdi bununla adaleti emreden ve kendisi de dosdoğru yolda bulunan kimse bir olur mu?”* (en-Nahl 16/76) buyurulmaktadır. Ayette geçen ‘efendisine yük olan, elinden hiçbir şey gelmeyen dilsiz’ şahsın Ebû’l As bin. Ümeyye, ‘adaleti emreden dosdoğru yolda bulunan kimse’nin de Osman b. Affan olduğu rivayet edilmiştir. (Mukâtil, Trz: 2/231; Kurtubî, 1988: 10/149; el-Vâhidî, 2005: 464) Bu ayette de yüce Allah kâfiri dilsiz, hiçbir şeye gücü yetmeyen, efendisine yük olan ve nereye gönderilirse hiçbir işi başaramayan köleye; mümini ise adaleti emreden, dosdoğru yolda olan birine benzeterek bunların, birbirine eşit olamayacaklarını ifade etmektedir. (et-Taberî, 1968: 17/261) İbn. Abbas kanalıyla gelen diğer bir rivayette ise dilsiz kişinin kâfir, adaletle emreden kişinin ise mümin olduğu rivayet edilmiştir. Kurtubî (ö.1273), bahsi geçen her iki ayette benzetilen şahısların kimler olduğuna yönelik yapılan tespiti veri kabul etmekten ziyade umumî bir anlamı ifade etmesi bakımından İbn. Abbas kanalıyla gelen rivayetin daha uygun ve yerinde olduğunu belirtmiştir. (Kurtubî, 1988: 10/149) Müfessir Derveze de bu hususta aynı görüşte olduğunu ifade etmiş ve bahsi geçen ayetlerle ilgili şu yorumu yapmıştır: Ayetlerde kâfirlere, Allah’tan başka kendilerine göklerde ve yeryüzünde rızık namına bir yararı dokunmayacak varlıklara tapmalarından dolayı kınama vardır. Aynı zamanda ilahî emirleri işitip [gereğini yapmayanlara] ya da müşriklere Allah’a eş koşmaları nedeniyle bu davranışlarına yönelik bir yasaklama mevcuttur. Yüce Allah her şeyi bildiğinden, putlar ise hiç bir şeyi bilemeyeceğinden Allah’ın ortak ve benzeri olamaz. Bu, bir şeye sahip olmayan ve kendi başına bir şey yapmaya da gücü yetmeyen köleyi, malında özgür davranan, dilediği tasarrufta bulunabilen özgür bir kimseye; sahibine yük olan ve ona bir yararı dokunmayan dilsiz bir köleyi de,

adaletle hareket edip doğru davranan ve hayır işlerinde yer alan kimseye denk saymak olur. Dolayısıyla müşriklerin ortak koştukları varlıklar ve putlar ile Allah arasında yapılacak böylesi bir eşitleme, ancak cehaletten ve sapkınlıktan kaynaklanabilir. (Deruze, 1383: 5/159,160)

Yüce Allah'ın, kâfirlere öğüt veren ve onları dine davet eden Hz. Peygamber'i, bağırıp çağırmaktan başka hiç bir şey duyamayan, ne söylendiğini anlayamayan deve ve koyunlara seslenen çobanın durumuna benzettiği (el-Ferrâ, 1983:1/99; ez-Zeccâc, 1408: 1/242; el-Kurtubî, 1988: 2/214) ayette de şu hakikate dikkat çekilmektedir: *"İnkâr edenleri imana çağırın (peygamber) ile inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duyamayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir. Onlar sağdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar."* (el-Bakara 2/171) Ayette, atalarının yolunu takip edip onları taklit edenlerin durumu, çobanın konuştuğu hayvanlara benzetilerek yerilmektedir. Bu yermenin sebebi ise hayvanlarla konuşmanın anlamsız ve yararsız bir eylem olması gibi onların yaptıkları, atalarını körü körüne taklit etmenin de boş ve yararsız uğraş olmasıdır. Çağrıldıkları şeye icabet etmeme hususunda dilsiz; delillerden yüz çevirmiş olmaları nedeniyle de körler mesabesindedir. Bu yönüyle de onlar bu delilleri hiç görmemiş konumunda kabul edilmiştir. Sonuç olarak da söylenenleri duyamamaları açısından sağira; çağrıldıkları şeye cevap verememeleri açısından dilsiz; açık delillerden yüz çevirmiş olmaları açısından ise körlere benzetilmiştir. (er-Râzî, Trz: 5/190) İbn. Abbas'tan gelen rivayet ise onların 'sağır, dilsiz ve kör' olmalarının anlamının, 'Onlar hidayeti duymaz, görmez ve düşünmezler.' demek olduğu belirtilmiştir. (et-Taberî, 1968: 3/316) Onlar bahsi geçen organlardan dinin istediği yönde gereği gibi yararlanamamışlardır; oysa organların varlık nedeni bu anlamda kendilerinden yararlanmaktır. (Mâturîdî, 2005: 1/622)

Sonuç

Kur'an-ı Kerîm'de bazı olaylar ile insanların tutum ve davranışları anlatılırken yapılan benzetmelerin, dini hakikatlerin daha anlaşılır kılınması için yapıldığı açıktır. Bu anlamda benzetmelerin daha çok mümin ile kâfir ve münafık arasındaki ya da daha genel manasıyla iman ile küfür arasında mukayese için yapıldığını söyleyebiliriz. Bunun da gören, görmeyen; işiten işitmeyen; konuşan, konuşamayan; ıslah edici, ifsat edici; pis, temiz; gazaba uğrayan, gazaba uğramayan; evlerin en dayanıksız gibi eşit olmama ekseninde olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda fiilen sahip olmalarına rağmen insanî kabiliyetlerini Kur'an'ın emirleri istikametinde kullanmayanlar, canlıların en kötüsü olarak ifade edilmek suretiyle kör, sağır ve dilsiz kabul edilmekte, hatta bu yönleri ile onlar ölüye dahi benzetilmektedir. Bütün bu benzetmelerin yapılma nedeninin ise genel bir ifadeyle, iman ile küfür arasındaki değer farkını ortaya koymak olduğunu söyleyebiliriz. Bu farkı benzetmelerle ortaya koymak için, ilgili hakikatin ya da ilgili sorunun, uzak nedenden ziyade yakın nedenden başlanarak izah edildiğini görmekteyiz. Şöyle ki herhangi bir hakikat, sorun ya da eşit olmama temelli bir mukayese, uzak yani daha soyut alana bağlanarak ifade edilebilir; ancak benzetmenin gücü, somut ve yakın nedenler üzerinden başlanarak uzak nedenlere atıf yapıldığında ise etkinlik katsayısının artacağı muhakkaktır. Cenâb-ı Allah'ın somut benzetmelerin ardından, bu dünyanın devamı olmasına rağmen, insan tarafından uzak gibi algılanabilme ihtimali bulunan ahirete yönelik sebeplerden bahsetmesinin ise bu nedenle olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan benzetmelerin ilgili muhatap kitlelerin anlama kapasitelerine hitap ettiği ifade edilebilir. Aynı zamanda benzetmelerin ilgili dönemin kültürel zeminini izah edici karakterde olduğu da söylenebilir. Ancak olayların meydana geldiği ve davranışların olduğu dönemde, ayetlere ve bağlama kattığı anlam zenginliğine yönelik olarak rivayetlere ve müfessirlerin yorumlarına bakıldığında, benzetmelerin anlaşılabilmesi, ilgili dönemin kültür ve davranış kodlarıyla kayıtlı olmayıp bu mesaja muhatap olan herkesin anlayabileceği gerçeklikler olduğunu ifade etmek gerekir. Giderek keskinleşen iman ve küfür tercihinin berraklaşmasında ve inkârcıların işledikleri suçun niteliğine göre klişe gerekçeler bulma çabalarına, Kur'an'da ifadesini bulan benzetmelerin, rasyonel

ve ortalama akliselim ve fitratı müstakim tüm anlama ve algılama düzeyine; aynı zamanda ilgili toplumun sosyolojisine de hitap ettiğine vurgu yapmak gerekir.

Nüzul döneminde benzetmelerin, özellikle toplumda belli yer işgal edenlerin kendi çözümlerini dayatmalarına karşılık olmak üzere olguları en iyi ifade etme yollarından biri olduğu Kur'an'ın beyanları ile sabittir. Bunun da, özellikle putların adeta kendileri için bir ihtiyaç objesi olmanın ötesine geçmiş (Bkz: en- Neml 27/33) bir kitle için, bilgi ile beraber ilgili şeyin analitik olarak doğru olmadığının ispatına yönelik olmak üzere benzetmeler yoluyla olduğu da açıktır. Zira taktiksel çıkarların ön plana çıkarıldığı bir zihnî yapının fikri nesep ve kültürel kimliklerini sürdürme çabalarına yönelik olarak benzetmelerin ana istikametini tayin eden unsurun, ilgili kimliklerin ana fikir hareketlerine ve iddialarına karşılık olmak üzere ifade edildiğini de belirtmek gerekir. Bu ana fikri ve iddiaları örgütleyen aynı zamanda buna yer açan düşüncenin ise iman ve küfür mücadelesine dayandığında şüphe yoktur. Kur'anî hakikatleri kabule yanaşmayanların kendi düşünce dünyaları ile dinî hakikatler arasındaki makas giderek açıldığından, onların kendi düşüncelerine ya da gruplarının doğrularına gömülü bir vaziyette hiçbir dinî emri sağlıklı bulmama hallerini, benzetmelerin en güzel şekilde ifade ettiği de açıktır. Buna rağmen dinî hakikatler karşısındaki tutumun çok değişmemiş olmasını, benzetmelerin gücünün zayıflığında değil, ilgili kitlelerin imana karşı dirençlerinin kuvvetinde aramak gerekir. Bunun yanında benzetmeler vahyin anlaşılmasında etkin unsurlar olduğuna göre, anlaşılabilmesi ilgili dönemin şartları ile mukayyet kılınmasının, onun evrenselliğine aykırı bir durum oluşturacağını da ayrıca ifade etmek gerekir. Kimi unsurların anlaşılabilmesinin, teknik bazı bilgi gerektiriyor olması, hakikatin böyle olmasını değiştirmez.

KAYNAKÇA

- Abay, Ahmet. (2017). *A'raf Suresi 40. ve Duhan Suresi 29. Ayetlerin Mecaz'ul-Kur'an Açısından Değerlendirilmesi*. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12547>. TurkishStudies p.19-38. Vol: 12/27.
- Arslan, Gıyasettin. (2007). *Teşbih Retoriği Açısından Kur'an'ın Evrenselliği*. Dini Araştırmalar.10, 30. 15-40.
- Aydar, Hidayet. (1998). *Kur'an'daki Teşbihlerden "Kadınlarınız Sizin Tarlanızdır..."*. Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi. 3, 52-58.
- Aydın, Muhammed. (2001). *Kur'an'da Teşbihli Anlatım Üslubu*. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 4, 85-112.
- el-Begavî, Ebû Muhammed el -Huseyn b. Mes'ûd. (1995). *Meâlimü't-Tenzîl*, Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l İlmiyye.
- Bilgin, Abdulcelil. (2016). *Kur'an'daki Deyimler ve Zemahşeri'nin Keşşafı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Çelik, İbrâhîm. (1987). *Kur'an'da Haberî Sıfatlar Mukâtil b. Süleyman'a İsnad Edilen Teşbih Fikri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2, 2.151-159.
- Demirdöven, Necla Yadsıman ve Suliman Husain Alomirat. (2015). *Belâğatu't-Teşbîhi fi't-Ta'bîri an Mekâsidi'l- Kur'an-i'l-Kerîm*. Erzurum: Ekev Akademi Dergisi.19, 64. 135-181.
- Derveze, M. İzzet. (1383). *et-Tefsîru'l-Hadîs*. Kahire: Dâru İhyâi'l Kutubi'l-Arabiyye.
- Durmuş, İsmail. (1988). *Cahiliyye Şiirinde ve Kur'an-ı Kerim'de Benzetme*. İzmir: Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- , (2011). “Teşbih”. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- el-Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyâd. (1983). *Me’âni’l-Kur’ân*, Beyrut: Dâru’l- Kütübi’l İlmiyye.
- Genç, Ferhan. (2010). *Kur’an’da Münâfıklarla İlgili Temsil ve Teşbihler*. Konya: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harbi, Rahman. (2010). *Kur’an’ın Anlaşılmasında Teşbihî Dil*. Rize: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Heyet, (Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrâhîm Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş). (2012). *Kur’an Yolu*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- İbn. Aşûr, Muhammed Tahir. (1984). *Tefsîru’t- Tahrîr ve’t-Tenvîr*. Tunus: Dâru’t- Tunusiyye.
- İbn. Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik. (1971). *es-Siretü’n- Nebeviyye*. Beyrut: Dâru’t-Turâsi’l-Arabiyye.
- İbn. Kesîr, Ebu’l-Fida İsmail. (1961). *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*. Beyrut: Dâru’l- Kütübi’l İlmiyye.
- Kızıklı, S. Zafer. (1997). *Arap Belâgatinde Teşbih ve Mecaz*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- , (2007). *Edebî Bir Sanat Olarak Arap Belâgatinde Teşbih*. Dini Araştırmalar, 9, s. 27, 223-246.
- Koçak, Süleyman.(2007). *Kur’an Deyimlerinde Teşbihin Temel Özellikleri*. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 7, 4. 341-370.
- el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. (1988). *el-Câmiu li Ahkâmî’l- Kur’an*. Beyrut: Daru’l- Kütübi’l- İlmiyye.
- Mâtûrîdî, Ebû Mansûr Muhammed. (2005). Beyrut: *Te’vîlâtü’l- Kur’an*, Daru’l- Kütübi’l- İlmiyye.
- Mevdudî. Ebu’l-A’lâ. (1996). *Tefhimu’l-Kur’an*. Çev., Heyet. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mâverdî, Ebu’l- Hasen Ali b. Muhammed. (Trz). *en-Nüket ve’l Uyûn*. Beyrut: Daru’l- Kütübi’l- İlmiyye.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebûl- Hasen Mukâtil b.Süleyman el Ezdî. (Trz.). *Tefsîru Mukâtil b.Süleyman*, nşr. Abdullah Mahmud eş-Şahhâte. Beyrut: Dâru’l- Kütübi’l İlmiyye.
- en-Nesefî, Ebu’l-Berekât, Abdullah b. Ahmed. (1984). *Tefsîru’n-Nesefî* (el-Medârik). İstanbul: Dâru Kahraman.
- er-Râzî, Fahrüddin.(Trz.). *et-Tefsîru’l- Kebîr*. Mısır: Daru’l Mearif.
- Sevim, Hasan. (2015). *Kur’an’da Kâfirlerle İlgili Temsil ve Teşbihler*. Konya: Yayınlanmamış Yüksek Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seyithanoğlu, Ayşe. (2017). *Bakara Suresi 26. Ayette Geçen Temsili Anlatımın Sebebi Nüzûl ve Bağlam Açısından Değerlendirilmesi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 15,30. 607-630.
- Suyûtî, Celâluddîn. (1988). *el-İtkan fî Ulûmi’l-Kur’ân*. (thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm). Beyrut: el-Mektebetü’l- Asriyye.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (1414). *Fethu’l-Kadîr*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- et-Taberî, Ebu Cafer İbn-i Cerir. (1968).Tah., Mahmut ve Ahmet Muhammed Şakir. *Câmiu’l- Beyân an-Te’vîli’l- Kur’an*. Mısır: Daru’l Mearif.

-
- el-Vâhidî, Ali b. Ahmed. (2005). *Esbâbu-Nüzûli'l-Kur'an*. Tah. Kemal B. Zağlol. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Yazır, Elmalılı, M. Hamdi. (1971). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Yayınları.
- ez-Zeccâc, Ebu İshak İbrâhîm b. es-Serî. (1408). *Me'ani'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, Dr. Abdulcelil Abduh Şiblî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l Kâsım Muhammed b. Ömer. (Trz.). *el-Keşşâf an Hakikâiki Ğavâmi'z-Tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye.
- Zerkeşî, Bedruddin, Muhammed b. Abdillâh. (1990). *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. (thk. Yusuf Abdurrahman). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.